

Arabacı Bayazıd Mescidi

ARAB CAMİİ

Aramon Gabriel de Luitz Baron d'

Arasta Sokağı Kazısı

Arkadios Sütunu

Arkeoloji Enstitüleri

Arkeoloji Müzeleri

Semavi Eyice

İstanbul Ansiklopedisinin Muhtelif fasiküllerinden ayrı basım.

Nurgök Matbaası

Eylül 1959

İstanbul

bas No: ab 156

No: ab 154

ÇEKÜL KÜTÜPHANESİ

DEMİRBAŞ NO.

06156

SINIFLAMA NO.

06154

BAĞIŞCI

GELİŞ TARİHİ

ARABACI BAYAZID MESCİDİ — İstanbulun mescide çevrilen eski Bizans kiliselerinden biri olan Arabacı Bayazid mescidinin solunda (Silivrikapısı istikametinde gidildiği takdirde) bulunması icabeder.

Hadikatül Cevamie göre Silivrikapısı civarında olan bu kilise, mezarının nerede olduğu bilinmiyen Arabacı Bayazid adında bir zat tarafından mescide tahvil olunmuştur. Mescidin vazifesi Sultan Selim camii vakfından tayin edilmiştir. (Hüseyin efendi: Hâdikatül cevami, 1. sayfa 147).

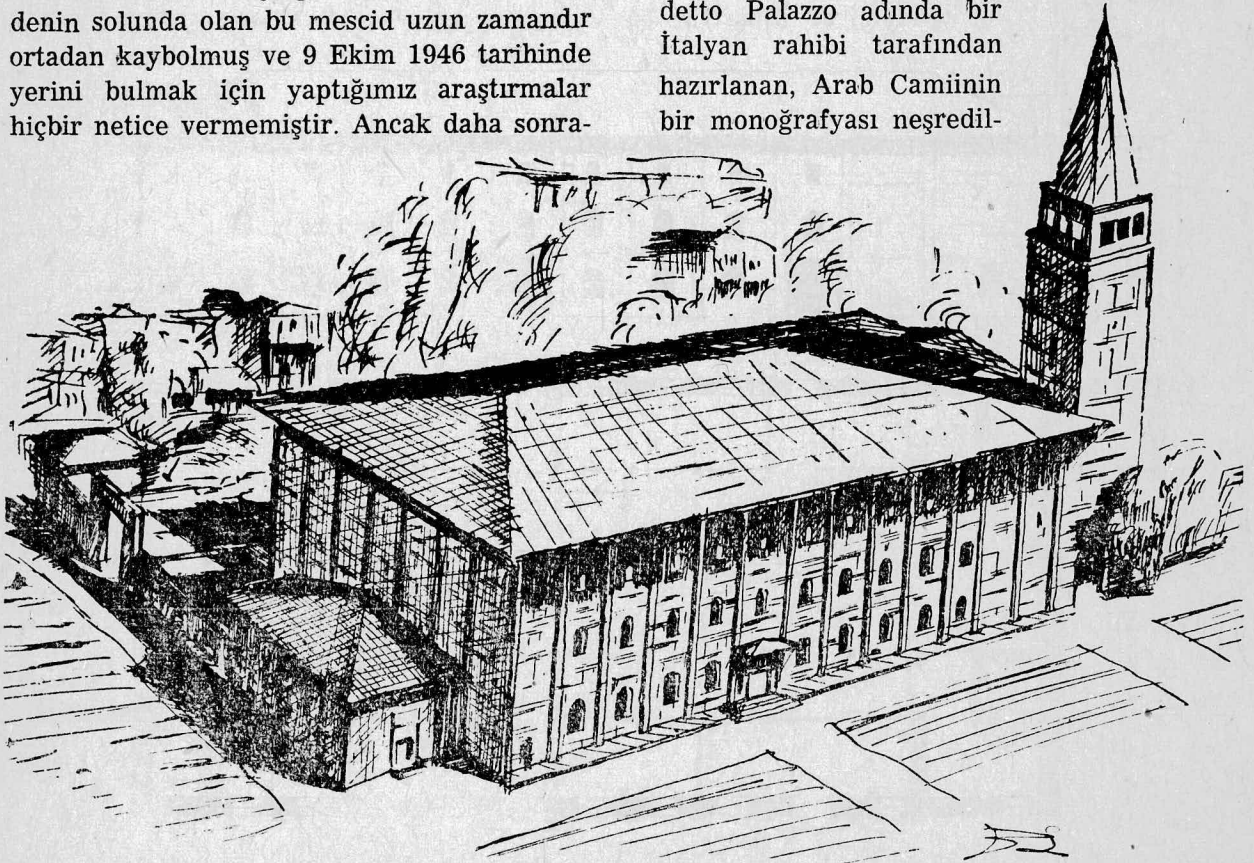
Paspatis'in (Byzantınai Meletai, İstanbul 1877, sahife 396) pek müphem bir surette bahsettiği bu bina, Schneider tarafından da bulunamamıştır (A. M. Schneider, Byzans., Berlin 1936, sahife 79). Karateodori ve Demetriades'in İstanbul kara tarafı surları haritasında (Caratheodory-Demetriades, Plân archéologique des murailles de Constantinople, İstanbul 1881) 52 numarada yanlış olarak surların dibinde gösterilen bu mescidin yeri, İstanbul camileri haritasından sarıh bir şekilde öğrenilmektedir. Silivrikapıya giden cadde İstanbul'da Fransız elçiliği hizmetine yollanmış denin solunda olan bu mescid uzun zamandır ortadan kaybolmuş ve 9 Ekim 1946 tarihinde yerini bulmak için yaptığımız araştırmalar hiçbir netice vermemiştir. Ancak daha sonra-

ları, yaşlı bir mahallelinin ifadesi üzerine mescidin yerinin bir bostanın içinde olduğunu öğrendik. Hakikaten 1948 de burada bir bostanın içinde ve yolun kenarında eski bir ağacın dibinde bir cami haziresine işaret eden mezar yıkıntıları ile güzel mermer bir lâhid bulduk. Son yıllarda buralarda yapılan inşaat sonunda bu hatıralar da kaybolmuşdur.

Bugün hâlâ Samatya nahiyesi içinde bir Arabacı Bayazid mahallesi mevcuttur (Bak: Arabacı Beyazid mahallesi).

Semavi Eyice

ARAB CAMİİ — Galatanın en büyük camilerinden biri olan Arab Camii birçok bakımlardan gayet mühim bir bina olmasına rağmen uzun zaman ciddi bir surette tetkik edilmemiş ve burası hakkında esaslı bir neşriyatta bulunulmamıştır. Umumiyet itibariyle ekseri kitaplarda osmanlı müelliflerinin verdikleri bilgilere dayanan bazı malûmata rastlanır ki, bunların hakikate ne derece uygun oldukları henüz tesbite muhtaçtır. İstanbul Ansiklopedisinin ilk baskısında Arab camii maddesinin çıkmasından pek az sonra Benedetto Palazzo adında bir İtalyan rahibi tarafından hazırlanan, Arab Camiinin bir monoğrafyası neşredil-

Galata Arab Camii, cennubdan bakış
(Resim. Reşad Sevinçsoy)

miştir. (B. Palazzo, L'Arap Djami ou église Saint Paul à Galata, İstanbul 1946; kşl. S. Eyice, Galata hakkında iki kitap «Tarih Dergisi», I, 1949, sayfa 212-219).

Burada Ansiklopedi sayfalarında, bu mâbedin tarihçesi mimarisinin ana hatlarını tesbite çalışmakla iktifa edeceğiz.

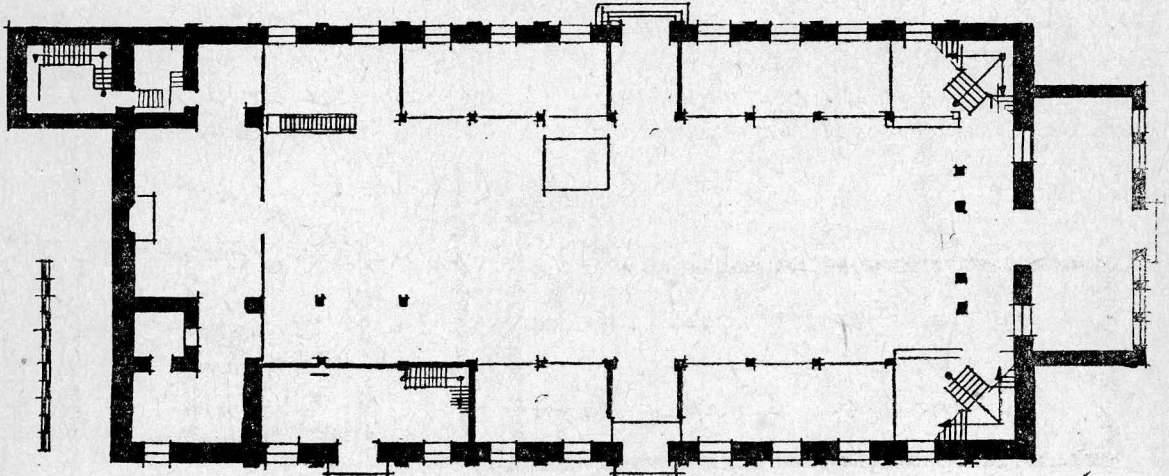
Arab Camiine gitmek için en kolay hareket noktası Atatürk köprüsünün Galata tarafındaki ucudur. Buradan Karaköy istikametine giden büyük caddenin sol kolunda görülen Hoca hanım, Hediye ve Nâfe sokaklarının her üçü de camie çıkar. Galatanın Arab Camii mahallesi hudutları içinde bulunan Arab camii (İstanbul rehberi, harita, 15) burada mahalleden başka ancak bir çıkmaz sokağa ismini verebilmiştir. Bu çıkmaz sokağın

camii biraz uzağında bulunmasına mukabil, camii avlusunun Kalyon Sokağı adını taşıması kayda değer garabetlerdendir (Bu târif son imâr istimlâkinden az evvel yapılmıştır).

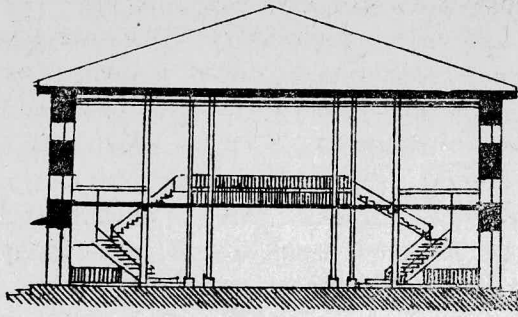
Umumiyet itibariyle bu

camii menşei hakkında bilinenler bazı müelliflerin ve bu arada da Hâdika müellifi Hüseyin Efendinin verdikleri malûmata dayanıyordu. Bu nazariyeye göre bu cami Arab kumandanlarından Mesleme tarafından yaptırılmıştı. Bu nazariyenin hakikate ne derece yaklaştığını tetkik etmeden Meslemenin İstanbul'a gelmesine ait tarihi vakaya kısaca temas edelim.

VII. asırdanberi gelişmeğe ve kuvvetlenmeğe başlayan İslâm âlemi en kuvvetli komşusu olan Bizansla da mücadeleye girişmiş ve bunun neticesi olarak İslâm Halifeleri İstanbulun fethine teşebbüs etmişlerdi. Böylece Arab ordu ve donanması müteaddit defalar İstanbulu neticesiz muhasara veya muhasaraya teşebbüs etmişti. Bizans'ta İmparator İustinianos II (685-695 ve ikinci defa 705-711) nin öldürülmesi zaten karışık olan dahilî vaziyeti büsbütün karıştırmış ve nihayet tahta Teodosios III (715-717) geçmişti. İşte bu esnada Emevî Halifelerinden Süleyman bin Abdülmelik (715-717) kardeşi Mesleme bin Abdülmelik'i Arab ordu ve donanmasıyla Bizans karşı yolladı. Arabların yardımıyla Bizans

Arab Camii, şimalden bakış
(Resim ve plân: Reşad Sevinçsoy)

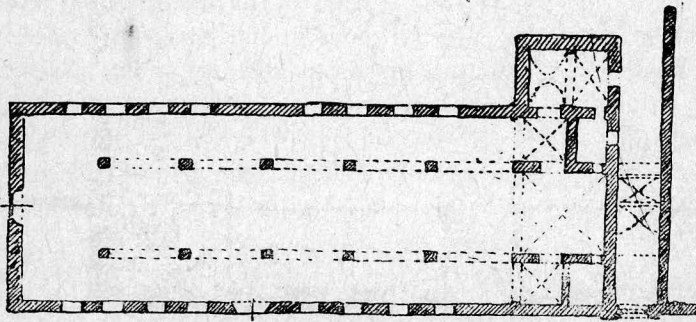
Arab Camii
(Maktâ resim: Reşad Sevinçsoy)

tahtını ele geçiren Leon III (717-741) siyasi mahareti sayesinde İstanbulu kurtarabildi. Mesleme 15 Ağustos 717 de karadan ve 1 Eylülde 1800 gemiden müteşekkil Arab donanmasını idare eden Süleyman denizden İstanbulu kuşatmışlardı. Muhasara tam bir sene sürdü ve Arablar nihayet korkunç zayıat vererek geri çekilmek mecburiyetinde kaldılar. Söylendiğine göre Arablar 150.000 kişi kaybetmişler ve o muazzam donanmadan ancak on gemi kurtulabilmişti. (Bu muhasara hakkında Bk. : A. Vassiliev: Histoire de l'Empire Byzantin. Paris 1932 cilt I. sayfa 313 - 314; Ch. Diehl, G. Marcais: Le monde oriental de 395 à 1081, Paris 1944 sayfa 251; G. Ostrogorsky: Geschichte des byzantinischen Staates, München 1940, sayfa 103-104; G. Finlay: History of the Byzantine Empire, London (Dent) 1935 sayfa 16-18). Umumiyet itibariyle Meslemenin İstanbulda bir cami yaptırmış olduğu ve bunun da şimdiki Arab Camii olduğu ileri sürülür. Filhakika Mesleme, ordusunun Anadolu'daki ilerleyişi esnasında bazı hâtıralar bırakmıştı. Üstelik bir hadise göre İstanbul'a karşı üç ayrı sefer yapılacak, bunlardan ilkinde İslâmlar mağlûp olacaklar, ikincisinde Bizanslılarla sulh yaparak bir de Cami inşa edecek-

ler, sonuncusunda ise şehir kısmen tahrip, kısmen yağma edilecekti. (M. Canard: L'expédition des Arabes contre Constantinople, Journal asiatique vol. 208 Janvier-Mars, Paris 1926 sayfa 111). Bu hadis, bu tarih hâdisesi ve birçok muhtelif asırlarda işlenmiş rivayet ve efsaneler Arabların 717-718 seferini âdeta romanlaştırmıştır. Bu hususta mevcut hemen hemen bütün malûmatı toplıyan M. Canard yukarıda adı geçen yazısında bunları neşretmiştir. (Adı geçen yazı, sayfa 94-102) Gerek Arab, gerek Bizans kaynakları İstanbul'da bir caminin inşa edilmiş olduğunu bildirmektedirler. Fakat şu var ki Arab-Bizans siyasi münasebetlerinde sık sık adı geçen bu cami doğrudan doğruya şehrin hudutları içinde bulunuyordu. Hattâ Makrizi ve Kostantin Porfirogenetos (913-959) Büyük Sarayın karşısında ve Praetorium denen yerde bir camiın mevcudiyetinden bahsederler. XII. asırda İstanbul'a gelen Arab seyyahlarından Ebu Hasan Ali (el Herevi) nin yazdığına göre Mesleme bin Abdülmelik'in yaptırdığı cami şehrin içinde bulunuyordu. (A. Vassiliev: Quelques remarques sur les voyageurs du Moyen-Age à Constantinople, Mélanges Charles Diehl, cilt I Paris 1930 sayfa 294). 1204 de Lâtinlerin şehri muhasaraları esnasında yanan bu caminin böylece şimdiki Arab Camii ile hiçbir alakası olmadığı anlaşılmaktadır.

Üzerinde Arab mimarisi hususiyetlerinden başka her mimarinin izlerini taşıyan Arab Camiini şimdiki halde Mesleme ile ilgili görmeğe imkân yoktur.

Eski Galatanın en eski kiliselerinden biri olan ve Partinax adlı bir piskopos tarafın-

Arab Camiinin ilk binâsının tahminî plânı
(De Nari'den - B. Palazzo'nun kitabından)

Arab Camii
(Maktâ resim: Celâl Esad, Eski Galata)

dan yaptırılan Hagia Eirene kilisesi de pek muhtemel olarak bu mıntikalarda bulunuyordu (A. Schneider - İ. Nomidis: Galata, İstanbul 1944, sayfa 19).. Sonraları, meşhur İustinianos (527-565) tarafından muhteşem bir surette inşa ettirilen bu Galata Hagia Eirene kilisesinin, Almanyada Trier (Fransızca adı Trèves) şehrinde mevcut bir Bizans fildişi kabartması üzerinde temsil edilmiş olduğunu iddia edenler vardır. (J. Ebersolt: Les sanctuaires de Byzance, Paris 1921 sayfa 13-15). Eğer hakikaten bu kabartmadaki bina resmi Hagia Eirene kilisesini temsil ediyorsa İustinianos'un 552 yılında yeni baştan inşa ettirdiği bu kilisenin Bazilika tipinde, ince uzun, yan sahnları ortadakine nazaran daha alçak, yarım daire şeklinde mihraplı ve üzeri kiremitle örtülü bir bina olması icab eder. Gottwald'm 1303 tarihli bir vesikaya dayanarak çıkardığı neticeye göre Galatada el'an mevcut olan St. Georges (Sen Jorj) kilisesi ile Azabkapısı arasında, bir Hagia Eirene kilise ve Ayazması mevcuttu. (J. Gottwald: Die Kireche S. Georg in Constantinopel, neşredildiği yer ve tarih yok, sayfa 3). Bazı müelliflere göre Galatada iki Hagia Eirene kilisesinin mevcut olması muhtemeldi. Bu hususların aydınlatılmasını başka bir zamana bırakarak burada şu suali sormak mümkündür: Acaba, Arab Camii bugün hiçbir izine rastlanmıyan Hagia Eirene kilise veya kiliselerinden birinin temelleri üzerine inşa edilmiş olamaz mı? Şüphesiz bunun cevabını vermek bugün için henüz imkânsızdır; ancak uzun ve etraflı tetkikler ve hattâ kazılar belki tatmin edici bir cevap temin edebilirler. Bu arada şunu da işaret ederiz ki, bugünkü binanın bazı kısımlarında ilk Bizans devirlerine ait duvarlara rastlanmaktadır. (Schneider - Nomidis: Galata, İstanbul 1944, sayfa 25).

Arab Camii hakkında meşhur Hammer'in verdiği bilgi ise hiç bir ciddî esasa dayanmamaktadır. Bu müellife göre Arab camii, 598 de Magister Petrus'un tamir ettirdiği Aerobindus kilisesidir. (J. von Hammer: Constantinoplis und der Bosphorus, Pesth 1822, cild 2, sayfa 83).

Buraya kadar verdiğimiz malûmattan anlaşılacağı gibi bu binanın menşei henüz karanlıktır. Bugünkü yapı esas itibariyle eski bir Bizans binasının kalıntıları üzerine kurul-

muş bir Lâtin eseridir ve bu hususta şüpheye mahal yoktur. İstanbulda 1204 de Lâtin hâkimiyetinin kurulmasından az sonra Dominiken rahiplerinin 1230 yılına doğru bir kilise kurdukları bilinmektedir. Saint Dominique (Sen Dominik) (1170 - 1221) tarafından 1215 de Fransada Toulouse şehrinde kurulan Dominiken rahipleri teşkilâtı pek çabuk dünyaya yayılmıştı. Ötedenberi yerleşmiş bir rivayete nazaran Dominikenlerin en büyük reislerinden biri olan Saint Hyacinthe (Sen Hiyasint) (1183-1257) müteaddit seyahatleri arasında 1240 a doğru İstanbul'a da gelerek şimdiki Arab Camii olan kiliseyi kurmuştur. Bu zat Mazurya, Pomeranya, Danimarka, İsveç, Norveç, İskoçya ve Rusyadaki bazı manastırların müessisidir. Bu arada İstanbul'dan geçtiğine göre burada da bir manastır ve kilise tesis etmiş olması mümkün görülebilir. Fakat bu manastırın kurulma tarihi olarak Belin 1232 tarihini gösterir. (A. Belin: Histoire de la latinité de Constantinople, Paris 1894 sayfa 213-217). Bu müellifin neşrettiği bir vesikaya göre burası Azizlerden Paulus'a ithaf olunmuştu. Fakat umumiyet itibariyle kilisenin adına, bağlı olduğu rahip teşkilâtının bânisinin ismi de eklendiğinden burası «San Paolo'e San Domenico» manastır ve kilisesi olarak tanınmıştır. Belin'in R. P. Cambioso'dan naklen bildirdiğine göre Dominikenler tarafından Şimalî İtalyada ve bilhassa Chieri ile Finale'de yapılan kiliselerin çan kuleleri ile şimdi minare olan kule arasında gayet büyük bir müşabehet vardır. (A. Belin, yuk, zikredilen eser, sayfa 116 not 3) Ancak bu rivayet son yıllarda tamamen çürütülmüştür.

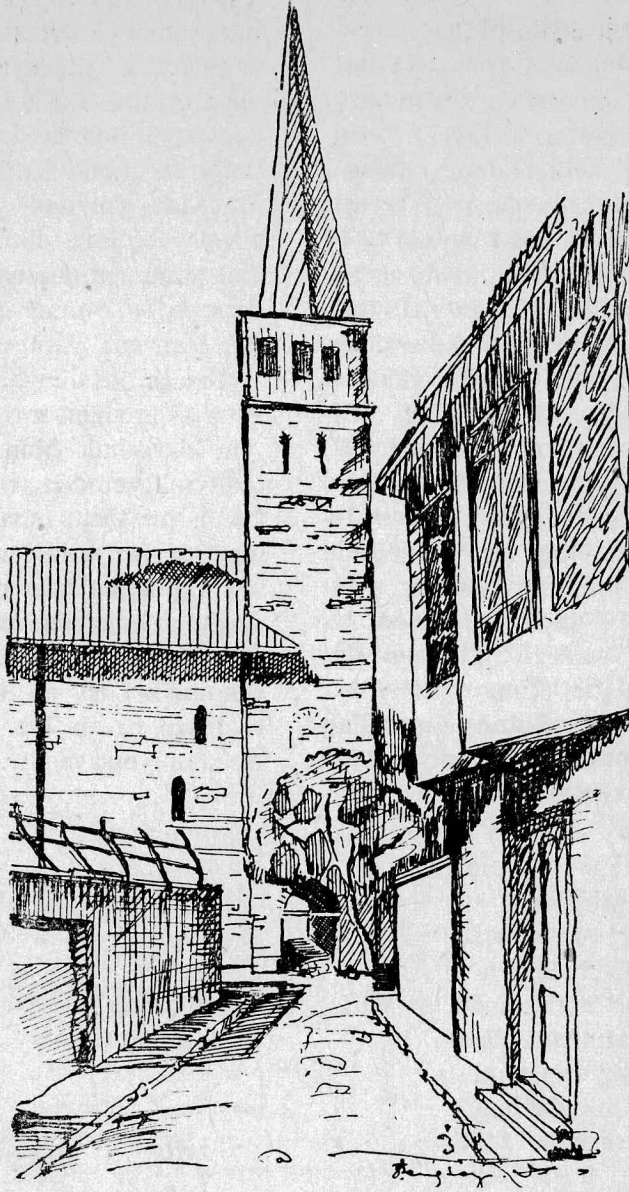
Dominikenlerin Galata'da vaziyetlerini çok sağlamlaştırmış olduklarını, Lâtin hâkimiyetinin sona ermiş olmasına rağmen burada 1307 yılında Bernard Guillaume de Gail-lac (Bernar Giyom dö Gayak) ın irşadı üzerine bir manastır kurmalarından anlıyoruz. Dominikenler bir müddet San Paolo Kilisesini Fransisken rahipleriyle müştereken kullanmışlardır. Fransiskenlerin kendileri için sonraları inşa ettikleri «San Francesko» kilisesinin birkaç sene evvel yıktırılan Galata Yeni Camiinin yerinde bulunduğu ileri sürülür. (Bk. : Gülnuş sultan Camii yahut Galata Yeni Camii).

Benedetto Palazzo tarafından yapılan et-

raflı tetkiklere göre, Arab Camiinin esasını teşkil eden San Paolo kilisesinin eski denberi iddia edildiği gibi St. Haycinthe tarafından değil fakat 1307 de Guillaume de Gaillac tarafından kurulmuş olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Dominikenlerin 1230 - 1240 yıllarında mevcudiyeti bilinen kiliseleri Galtada değil fakat İstanbulun içinde idi (Kışl. Palazzo, Arab Djami, sayfa 58, 67). 1298 de geldiği İstanbul'dan Bizanslılar tarafından kovulan Guillaume'un Galata'ya Cenevizlilere sığındığı ve onlar tarafından da kendisine kilise ve manastır tesis etmek üzere şimdilik Arab Camiinin yerindeki Hagia Eirene Kilisesi harabesinin bulunduğu arsanın verildiği akla en yakın gelen ihtimaldir.

İstanbulun 1453 de fethine kadar tamamen Venedik, Ceno-va ve Pisa'lılarla meskûn bulunan Galatada ölen birçok İtalyan San Paolo kilisesine gömülmüşlerdi. Bunlara ait üzerleri arma ve kitâbeli müteaddit mezar taşları binanın döşemesinin altında bulunarak İstanbul Arkeoloji müzesine nakledilmiştir. Kitâbelerinde İtalyanın bazı tanınmış ailelerinin adı da görülen bu mezar levhaları iççilik itibariyle eş eserler değillerdir. Hattâ bunların içlerinde Lâtinler tarafından mezar kitâbesine tahvil edilmiş Bizans levhaları da mevcuttur. (İstanbul Müzeleri Resimli rehber, İstanbul 1934 Salon XIX; No. 2900 ve 2899).

Bu mezar taşlarının içinde kitabesinin

Arab Camiinin Nâfe Sokağından görünüşü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

tarihi XIV. asırdan geriye giden ancak bir numuneye rastlanması, Arab Camiinin esasını teşkil eden San Paolo kilisesinin 1307 den sonra kurulduğunu destekleyen hususlardan biridir (Tarihleri 1307 den önceyi gösteren taşlar ise 4 tane-
nedir). Bu mezar taşlarının bir kısmı, gayet güzel basılmış bir cilt halinde neşredilmiştir (E. Dalleggio d'Alessio, Le pietri sepolcrali di Arab Ci-ami, Genova 1942).

Arab Camiinin ne zaman Dominikenlerin elinden alınmış olduğu da artık karanlık bir mesele olmaktan çıkmıştır. Dominikenlerin bir merkezleri Kırimda bulunuyordu. Sonraları, burada oturan büyük Ciciaire (viker) merkezi İstanbulla nakletmiş ve ancak 1601 e doğru son Vicaire, Maitre Eustachio Fontana)Metr Ostakio Fontana (temelli olarak bu ma-

kamı İtalyaya nakletmiştir. (Belin.: adı geçen eser, sayfa 215). San Paolo kilise ve manastırının Hristiyanların elinden alındığı tarih olarak şimdiye kadar ileri sürülen rakamlar birbirini tutmamaktadır. Belin'in gösterdiği tarih 1535 dir; fakat bu da bir tahminden ibarettir.

İstanbulun fethinden sonra bir müddet Dominikenler bu kiliseyi muhafaza etmişlerse de bu devrenin ne kadar sürmüş olduğunu tesbit etmek şimdiki halde oldukça zordur. Yalnız şu var ki Fatih'in vakfiyelerinden bir tanesinde Galatada bir «Mesadomenko» kili-

sesinin bizzat Fatih Mehmed (1451 - 1481) tarafından camiye tahvil edilmiş olduğu öğrenilmektedir. (Fatih Mehmed II vakfiyeleri, Ankara 1938 varak 45-46 sayfa 202). Bu vakfiyenin Fatihin ölümünden az evvel tertip edilmiş olduğu kabul edilmektedir. Bugün mevcut nüsha ise 1496 da yazılmış bir kopyadır. Ayrıca bu vakfiyede Galata Camiine tayin edilen müstahdemler hakkında malûmat verilmektedir. (Fatih vakfiyeleri, var. 318-320, sayfa 258). Bu «Mese Momoniko» kilisesi veya «Galata Camii» Fatihin Arapça vakfiyesinde de mevcuttur. (Tahsin Öz: Zwei Stiftungsurkunden des Sultan Mehmed II. Fatih, İstanbul 1935, sayfa IX). Bu vakfiyelerden öğrendiğimize göre Galata Camii İskele kapısı civarında olup şark cihetinde Munakkaş Kiliseye münthehi bulunuyordu. Türkçe vakfiyenin 179 uncu varagında bu Munakkaş Kiliseye «Keniseyi Sultaniye» dahi dendiği kaydedilmiştir. Umumiyet itibarıyla bu nakışlı kilisenin, Gülnüş Emetullah Sultanın yıktırılan camiinin yerinde mevcut olan San Francesco kilisesi olduğu kabul edilir.

Eskidenberi yerleşmiş usul gereğince fethedilen şehirlerde en büyük kiliselerden biri bizzat fethi yapan tarafından cami haline getirildiğine göre, Arab Camiinin de Fatih Mehmed II tarafından islâm ibadetine tahsis edilmiş olması akla yatkındır. Arab Camiinde bulunan mezar taşları arasında 1453 tarihinden daha geç tarihli hiç bir taşa rastlanmaması burasının Fatih tarafından cami yapıldığını kesinleştirir.

Yalnız bu mabedin «Arab Camii» adını XVI. asırda almış olduğunu kabul etmek icabeder. İspanyada İslâm hâkimiyetine son verilmesi üzerine İstanbul'a hicret eden Arablar, Galatanın bu bölgesine yerleştirilmişlerdi. Bu muhacirlerden dolayı buraya «Arab Camii» denmiş olduğu şimdiki halde yegâne kabul edilecek ihtimaldir.

Arab Camii Evliya Çelebi'nin eserinde bu isimle kayıtlıdır. (Evliya Çelebi; Seyahatname, İstanbul

1314 cilt 1 sayfa 340; Reşad Ekrem Koçu tarafından neşredilen kısaltılmış tab'ı, İstanbul cilt I sayfa 76). Bu binanın ilk defa olarak esaslı bir surette tamir edilmesi hattâ belki de genişletilmesi Mahmud I (1730-1754) in annesi Saliha Sultan tarafından 1734 (H. 1147) yılındadır. 1808 senesinde (6 Cemaziyevvel 1222) bir yangın geçiren cami derhal tamir edilmiş ve 1868 de Mahmud II inin kızı Âdile Sultan (1825-1898) tarafından da bir şadırvan yaptırılmıştır.

Camiin ilk dünya harbinden evvel esaslı bir surette tamirine girilmiş ve Giritli Hasan Beyin idaresinde binanın büyük bir kısmı tâdil edilerek yeniden yapılmasına başlanmıştı. Bu tamir bir türlü nihayetlenmemiş ve neticede cami o vaziyette bırakılmıştır. Son zamanlarda yaptırılan bazı ufak tefek tamirler ancak mahdut mikyasta faydalı olabilmektedir. Galatanın bu en eski ve en büyük camii bugün kullanılmakta ise de, itiraf etmek icap eder ki, oldukça harap bir haldedir. Buranın tamiri temenniye şayandır.

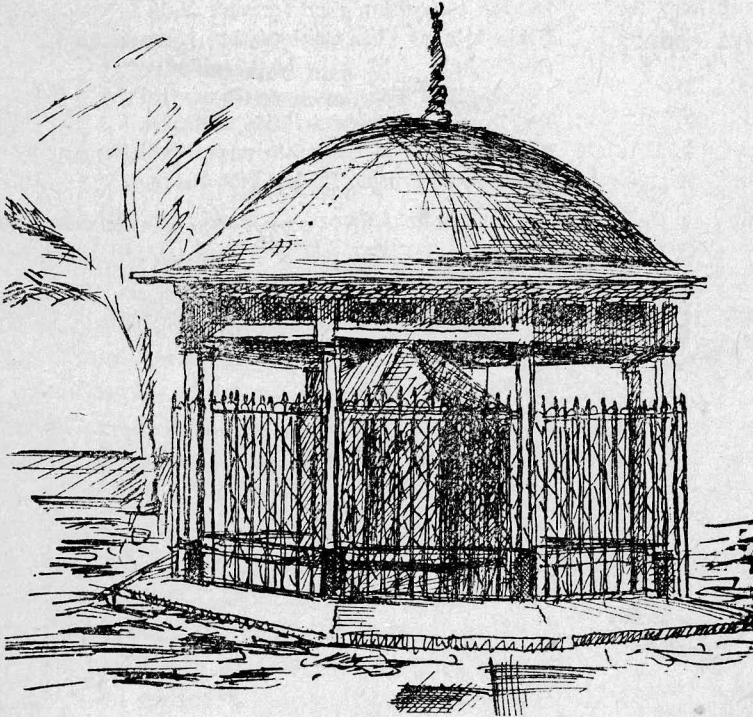

Arab Camiinin Hediye Sokağından görünüşü
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Arab Camiinin mimarî vaziyetinden bahsetmeden, burası ile ilgili bazı binalar hakkında kısaca malûmat verelim.

Âdile Sultanın yaptırdığı şadırvan bugün hâlâ mevcuttur. Evvelce Mehmed Raif tarafından dahi neşredilen (M. Raif Mir'atı İstanbul, İstanbul 1314, sayfa 463) uzun kitabesinin kopyası şudur:

Devletde Mehmed Ali Pâşayı yegâne
Çok mansıbı ihraz ile buldu şeref ü şan
Darbhane ve Tophane ve Mabeyn müşiri
Serasker ü sadr oldu nice kerre kapdan
Sıhr eyledi hem zâtini şâhinşehi âlem
Buldu nice ikbal ü nice rif'at ü uncan
Bir âsafı memduh ü dilir idi ne çâre
Âhir anı da kıldı hebâ şivei devran
Ol dâveri zışanı ecel gaib idince
Hatırları kıldı elem bahri perişan
Rühiyçün ecrü hasenat itmeğe tahsil
Oldu haremi muhteremi vasıta cûyan
Yaptırdı bu sahrınc ile şû şâdirvanı
Şâd oldu Arab Camii semtindeki sükkân
Sû zahmeti çekmekde idi irdi refâhe
Biccümle ehali mahalle ile atşan
Hakkaki güzel hayri âzim oldu yerinde
Şâmil eseri lûtfi beni âdeme her an
Hak yolına bû âbi revan işte revandır
Alsun sû tavazzi idüüb içsün gelen insan
Gördükçe cihan halkı menafi bu eserden
Elbetde Hüdâ ecri cezilin ider ihsan
Merhum olub mağfiretü rahmete vâsıl

Arab Camiinde şadırvan
(Resim: Reşad Sevinçsoy)

Serçeşmei Kevserden ilâhi ola reyyan
Hem zevcei zışanı o sultanı mükerrerem
Çok hayre muvaffak ola durdukça bu ekvan
Hem duhteri saad ahteri ikbâlü şerefle
Âlemde bula âfiyeti ömri firavan
Bu beyt ile atşana Senih eyle ki tebşir
Her mısraı târihi temamin ide ilân
«Buldu süyunu şadırvan oldu bak inşâ»

H. 1285 (M. 1868)

«Sahrıncı metin kıldı binâ Âdile Sultan»

H. 1285

Sâliha Sultan tâmirinde yaptırılmış olan eski şadırvanın Hadikatül Cevamide mukayyed tarihi şudur:

Didiler her biri tahsin idüüb târihi itmamin

«Bu ahsen camii tevsî kıldı Valide Sultan

H. 1147 (M. 1734-1735)

Hiç bir sanat kıymeti olmayan bu şadırvanın altında bir sarnıç mevcuttur. Şadırvanın zeminindeki kapaktan burayı görmek kabilsede pek fazla bir şey anlamağa imkân yoktur. Yalnız, kısmen farkedilen bir kemerden bu sarnıcın bir Bizans eseri olduğu tahmin edilebilir. Herhalde Arab Camii hakkında yapılacak bir etüdde bu sarnıcı ihmal etmemek icab eder.

Cami avlusunun dışında ve minarenin hizasında görülen büyük ahşap evin evvelce buranın İmamına mahsus iken sonraları hususî ellere geçtiği söylenmektedir.

Arab Camiinin biri Hocahanım sokağında, diğeri Mahkeme Sokağında, olmak üzere iki çeşmesi vardır. Bunlardan avlu duvarına bitişik olan ilki üç gözlü, kuru ve kitâbesizdir.

Diğeri ise hâlâ akar bir çeşme olmasına rağmen çeşme adı verilecek bir şekli kalmamıştır. Halbuki buradaki çeşmelerden birinin Ali Paşa'ya ait olduğu bildirilen H. 1106 (1694) tarihli bir kitâbe eskiden görülmüştür (İ. H. Tanışık, İstanbul çeşmeleri, II, 36, No. 28).

Camiin avluya bakan duvarına bitişik «Evliya türbesi» ise, Başımam Bey Nurettin Işıklı tarafından verilen malûmata göre otuz sene evvelki tamiratta kaldırılan Hünkâr mahfili merdivenin yerinde bulunmaktadır. Tamirde bu merdiven kaldırıldıktan sonra, bu

civarda oturan Giritli Mustafa Efendinin zevcesi İnâyet Hanımın rüyasında gördüğü bir Arab ona mezarının burada bulunduğunu söylemiş ve bunun üzerine Mustafa efendinin tavassutu ile burada üstü açık, parmaklıklı ufak bir türbe inşa edilmiştir. Camiin tamiri esnasında artan bir mermer sütun parçası ile **bir kitabe de yerleştirilmiştir**. Bu kitâbenin R. Ekrem Koçu tarafından yazılan kopyası şudur:

Ve innel mesâcide lillâhi felâ ted û maallahi ahadâ

Camiin gerek Mahkeme Sokağına ve gerek Avluya açılan yan kapılarının üzerindeki kitâbelerin R. Ekrem Koçu tarafından yazılan kopyaları şunlardır:

Mahkeme Sokağına açılan kapı üzerinde:

Selâmün aleyküm bimâ sabertüm fe ni'me ukbeddâr

Avluya açılan kapı üzerinde:

Selâmün aleyküm tıbtüm fedhulûha hâlidîn

Ayrıca camiin içinde ve sağ taraftaki duvara yapışık uzun bir taş kitâbe daha mevcuttur. (Hüseyin efendi: Hâdikatül Cevami, İstanbul, Cilt 2, sayfa 31) Divanı Hümayun kâtiplerinden Hacı Emin Efendi tarafından yazılan bu (H. 1222) M. 1807 tarihli kitâbede camiin manzum bir tarihçesi tertip olunmuştur. Bu kitâbenin, mihrabın yanındaki hücrede muhafaza olunan elyazma bir kopyasından R. E. Koçu'nun yazdığı kopya şudur:

Bu mabedin sana ahvalin eyliyem i'lâm
Ki kadrin anla bu beyti atike kıl ikram
Nice nice seneler zulmet içre çekti belâ
Ki sonra âne kerem kıldı Hazreti Mevlâ
Âne göre ideğör anın şânına t'azim
Dergehinde Hüda sana da ide tekrim
Tazarrûda salâtü selâma kaim ol
Cenâbı Hazreti Bâriye maksadın ise yol
Kabul idüb umarız cürmümüz idüp mağfûr
Bu hâke yüz süreni dergehinden itmez dûr
Kim altmışaltı sene geçmiş idi Hicretten
Henüz dine rehâ gelmiş idi fetretten
Çün oldu Hazreti Abdülmelik halifei din
Yezidin eylediği fitneler olup teskin
Murad eyledi Kostantiniyyeye o sefer
Ki kıldı Mesleme namdârı serasker
Ki bir gün eyledi Mesleme islâme hutbe
Diyârı Rûme azimetle buluruz rütbe
Bu feyzü rahmeti rahmanı halka arz ideyüz
Kabul itmeyen âdeme cengi arz ideyüz
Bu va'zı gûş iden urbanden ellibin âdem
Taahhüd eylediler tabiin ile ol dem
Sahabeden de nice kimse kıldı bile sefer
Cenabı Hakka tevekkülle oldular rehber
Kona göçe giderek dine da'vet eyliyerek

Ki halka Hakkın bildiğini sevk iderek
Diyârı Rûme gelüp ol bu şehri fethetti
İçinde bulduğu mâli ceyşe bahşetti
Bu beyti mâli ganimetle eyleyüp ma'mur
Ki nâmı oldu Arab Camiîyle meşhur
Tekfûri Rûm gelüp dergehine yüz sürdü
Haraç vermeğe der'uhde eyleyüp durdu
Recası itti kabul ane virdi peymânı
Aman aman diyene budur emri Yezdâni
Yedi sene bu şehirde ikamet eylediler
Bu bârigâhi Hüdada ibadet eylediler
O demde oldu Dimişk içre fitneler peydâ
Kim etti âlemi lerzan dilleri şeydâ
Kim oldu ol Ömer ibni Abdülâziz halifei Şam
Kemali adı ile islâme verdi istihkâm
Ki kıldı Meslemeyi kendi yanına da'vet
Bin atlı ile süvar olup eyledi avdet
Kusur askerde düştü hastalık vâfir
Amani ahdi bozun fûrce buldu ol Kâfir
Huzur vormeyüp ol ceyşi kıldı âzürde
Bu gamla her biri tekrar uğrayüp derde
Ne câre anladılar hastalık geldi islâma
Bakiyye askeriyle doğru gittiler Şâme
Tekfûr amı işidüp geldi şehri seyretti
Nizamı minberü mihrabı bozdu deyretti
Ki sonra pâk neseb fahri âli Osmandan
Vücade geldi cihangir feyzi rahmandan
Ki ya'ni Hazreti Sultan Mehmedî Sâni
Cihanı eyledi âbâd sevkettü şâni
Müyesser oldu bu Kostantiniyye fethi ana
Ebülfeth demek oldu ol padişaha seza
Sekiyyüz elli yedide bu şehri fethetti
Cihande sikkeyi mermere hâk idüp gitti
Nice cevami mescidler eyledi bünyad
Düalar eyliyelim ola haşredeki âbâd
Hüda kıla o şehin ruhi pâkine rahmet
Dergehinde dahi bula izzetü rif'at
Cenabi Hak dilerim âlin eyleyüp teksir
Ola kıyametedek devleti ile âlemgir..
Recamız odur ki bu nakle nazar iden ihven
Makaale nazımına fâtiha kıla ihsan

Ketebehu Elhaç Emin eazzi hâcei Divanı Hümayun ve serhalifei kâtibi Agayi Darüssaadei sâbık Sene 1222 (M. 1807).

Celâl Esad Arseven, Arab Camiinin Kible istikametinde olmasını, fakat aynı zamanda bir Hristiyan yapısının hususiyetlerini taşımasını nazarı itibara alarak bazı neticeler çıkarmıştır. (Celâl Esad: Eski Galata, İstanbul 1329, sayfa 46 ve devamı.) C. Esad'a göre burası esasında Arablar tarafından cami olarak yapılmış ve sonra Bizanslıların eline geçmiştir. Yangın veya zamanla harap olan bu ilk binanın mevcut temelleri üzerine Dominikenler kiliselerini inşa ederek onu, Gırnatalı muhacirlerin ellerinden alıp camie tahvil etmelerine kadar muhafaza etmişlerdir. C. Esad üç mesele ile karşılaştığını da kaydeder:

1. — Meslemenin seferinden evvel bu caminin yerinde bir kilise var mı idi?

2. — Dominikenler kilisiyi kurdukları zaman cami mevcut mu idi?

3. — Dominikler yoksa burada sadece temelleri mi buldular?

Bu meselelerin cevapları bir yazımızın ilk kısımlarında verilmiştir.

Arab Camii daha ilk bakışta, yerli olmayan hususiyetler arzeder. Esas itibariyle üzeri ahşap bir çatı ve kiremitle örtülü uzun bir bina olan bu mâbedin, ekseri kiliseden bozma yapılarda rastlanan çıkıntı şeklinde bir mihrabı yoktur. Yan duvarlarda üç sıra halinde pencereler açılmış ve 1913 deki tamirde camie Arab sitili taklit edilerek yapılmış bir son cemaat yeri ilâve olunmuştur. Mihrab duvarına bitişik, dört köşe minare ve bunun altından geçen dehliz burada en alâka çekici kısımları teşkil ederler. İstanbuldaki bütün Bizans kiliselerinde görülen hususiyetler burada mevcut değildir. Nartkes yoktur. Mihrab (Apsis) dışarıda bir çıkıntı teşkil etmez, içerisi mihrab ciheti hariç, hayli büyük bir hangardan farksızdır. Binanın içinde evvelce bir takım mermer sütunların mevcut olduğu camide ve avluda görülen sütunlardan anlaşılmaktadır. 1913 tamiratında camiin içindeki ahşap galeri kaldırılmış ve ağaç direklere dayanan yeni galeri inşa edilmiştir. Arab Camiinin bu eski halini gösteren ve C. Esat'ın eserinde neşredilen resmini bu yazımızla birlikte veriyoruz. Caminin tavanı tamamen ahşap olup yalnız mihrap kısmında gotik tonozlar görülür. Caminin üç kapısından iki yanlardakilerin bu gün kullanılanlarına mukabil soncemaat yerine açılan üçüncü kapı şimdilik battaldir.

Şimdiki mihrab duvarında görülen pencereler, Türk devrinde açılmıştır. Bu mihrab kısmının üzeri yanlara nazaran daha yüksek olup tamamen Gotik mimarisinin hususiyetlerini taşıyan bir tonozla örtülüdür. Bu kısmın sağında bulunan ve üzeri gene böyle Gotik bir tonozla örtülü hücreden, bir kapı vasıtasıyla diğer bir hücreye ve oradan da minare veya eski çankulesinin kaidesine geçilmektedir. Bina XIV. asırda yapılmış olması itibariyle Gotik sanatının tipik bir eseridir. Burada görülen tonozlar «Grosée d'ogives» şeklindedir; yani birbirini çapraz bir surette kesen bir çift sivri kemer (arcogive) vasıtasıyla temin edilmiş bir tonoz sistemidir.

Bu tip tonozları vücuda getiren diğer iki çift kemerden (arc doubleau ve arc formeret). Yan duvarlara amut olan kemer (arc doubleau) Arab Camiinin içinde bâriz bir surette görülmektedir. Bu çapraz sivri kemerlerden maksat ise tonozla bir nevi elâstikiyet vererek ağırlığı dört muhtelif noktaya dağıtmaktadır. Aynı zamanda bunlar, bir nevi kâgir iskelet teşkil ederler. İstanbulda Gotik sanatının bir nümunesini teşkil eden bu binanın diğer aksamında ise başka çeşit tonozlar kullanılmıştır. Mihrabın solunda gene bu tip tonozla örtülü hücrenin bulunmasına mukabil avlu duvarına bitişik iki küçük bölmenin üzerinde beşik tonozlar vardır. Mihrabın solundaki küçük hücrelerden biri «Hazreti Meslem'in çilehanesi» olarak tanınır. Buranda küçük bir mihrap ve geçen asra ait bazı eşya vardır. Şimdiki halde çok harap bir vaziyette olan Hünkâr mahfilinin merdiveni 1913 tamiratında tâdil edilmiştir. Binanın içinde mevcut yegâne mermer sütuna dayanan bu mahfil, Caminin Türkler zamanında yapılan hemen bütün aksama gibi Barok üslûbundandır. Bu üslûbu, mimber ve kapıların dış tezyinatında da görmek kabildir. Eki Türk - Osmanlı sanatının güzel eserlerinden birisini teşkil eden kürsü, buraya Azapkapısındaki Sokollu Mehmed Paşa Camiinden getirilmiştir. (B.: Azapkapısı Camii) Orijinal gotik binanın plân, kesit ve yüksekliği De Nari adındaki bir mimar tarafından tesbit olunarak, bu hususta yazdığı kısa notları birlikte B. Palozzo tarafından aynen kitabına geçirilmiştir.

Mihrabın solundaki hücrelerin altında vaktiyle bir ayazmanın mevcut olduğu söylenmekte ise de tabiatıyla bunu şimdiki halde tahkik edebilmeğe imkân yoktur.

Arab Camiinin minaresi en fazla alâkayı üzerinde tophyan bir kısmını teşkil eder. Evvelce de söylediğimiz gibi dört köşe masif minare eski kilisenin çankulesinden başka bir şey değildir. 1420 ye doğru İstanbul'a gelen Buondelmonti'nin yaptığı resimlerde Galatada böyle dört köşe kuleli bilhassa iki kilisenin mevcut olduğu görülmektedir. Sonraları bu çan kulesinin mevcut üst kısmına pencereli şerefe ve külâh ilâve olunmuştur. Kulenin yukarı kısmında ve şerefenin altında görülen ince uzun pencereler sonraları örülerek bu şekle sokulmuşlardır. Eskiden burada iki sütunla ayrılmış üç pencerenin bulunduğu an-

laşılmaktadır. Zaten binanın pencerelerinin ekserisi sonradan tâdil edilmiştir, nitekim eski pencere kemeleri bâriz bir surette binanın dış duvarlarında, görülmektedir. Bu kulenin İtalyada Dominiken kiliselerinin çan kulelerini hatırlattığını ileri sürülmekte olduğunu yukarıda zikretmiştik.

Minarenin altından geçen ve gotik kemerli bir kapı ile sokağa açılan bir dehliz bu binada görülen hususiyetlerden birisini daha teşkil eder. Bu dehlizin tavanı bir takım bölümlere ayrılmıştır; burada bir kemerle, iki çapraz tonoz (voute d'arête) ve bir beşik tonoz görülür. Bu dehlizin bir yan duvarını teşkil eden tuğla duvar enkazı, evvelce binanın burada dahi devam ettiğini göstermesi bakımından mühimdir. Bu dehliz duvarlarının üzerinde hâlâ duran mermer başlıkların üzerlerinde kabartma olarak Bizans tezyinatı mevcuttur. Burada görülen ve üzeri zengin tezyinatlı mermer kapı kemeri herhalde sonradan şimdiki yerine tesbit olunmuştur.

Binanın dış duvarları çatıya kadar yükselen çıkıntı payelerle birtakım bölümlere ayrılmıştır. Ayrıca köşelerde yuvarlak çıkıntılar vardır. Arab Camiinin heyeti umumiyesi ekseri Bizans eserlerinde gördüğümüz teknikle yapılmıştır. Duvarlar muhtelif taş ve tuğla sırları halinde işlenmiştir. Yalnız bazı kısımlarda sonraki tamirlerde eklenen, âdi tuğladan yapılma yamalar göze çarpar. Duvarların itinalı bir surette tetkiki, binanın üzerindeki muhtelif devrelerin tesbiti bakımından çok mühimdir.

1913 tamirinde son cemaat yeri olarak yaptırılan ve bugün harap bir halde olup kapalı bulunan kısım ve buna bitişik avlu kapısı Arab stilinde acayip bir yapıdır.

Arab Camiinde mevcut muhtelif mimarî devreleri şöylece hülâsa edebiliriz:

1. — Bizans devresi: Dehlizin sağ tarafındaki duvar (Schneider: Galata, sayfa 25 not 22) ve belki sarnıç.

2. — Dominiken - Gotik devresi: Şerefeye kadar kule, dehliz kapısı, binanın bütün mihrab kısmı ve hücreler ve kısmen dış duvarlar. De Nari'nin kanaatine göre avluya bakan cephe orijinal olmayıp geç devirde bina genişletilirken yapılmıştır. Nitekim 1913 deki tamir sırasında çekilen bir fotoğrafta bu duvarın tamamen açık olduğu görülür (B. : E.D. D'Alessio, zikredilen eser, s. 18).

3. — Osmanlı devresi: Minarenin şerefeden yukarısı, çatı, Hünkâr mahfili hizasında duvarlardaki ekler, zemin döşemesi, Hünkâr mahfili ahşap galeriler, minber ve tavan, kapı ve pencereler, soncemaat yeri, şadirvan. Bu Türk devrinin de bina üzerinde muhtelif safhaları olduğu tesbit olunmaktadır.

Burada evvelce bir takım duvar resimlerinin mevcut olduğu muhakkaktır. Nitekim J. Ebersolt bunlaar hakkında bir de yazı yazmıştır. (J. Ebersolt: Mission archéologique de Constantinople, Paris 1921 sayfa 40) Mihrap cihetindeki duvarlarda el'an sıvaların altında bazı Freskoların bulunduğu söylenmektedir.

Arab Camiinin freskoları hakkında şimdiye kadar neşredilen yegâne yazı Ebersolt'un yukarıda adı geçen eserindeki kısa notlardan ibarettir. Bu kitabın 34 numaralı levhasında bu freskolardan birinin bir resmi görülmektedir. Bundan anlaşıldığına göre bu fresko Bizans tarzında inşa edilmiş bir duvarın üzerinde olup, ince sütunların taşıdığı dört kemere taksim edilmiş ve bunlardan herbirinin içine bir aziz resmedilmiştir. Ebersolt, çok harap bir halde bulunan bu resimlerle Kariye Camii yan kısmı freskoları arasında benzerlik bulur (XIV asır).

Arab Camiinde bulunan mermer levhalar hakkında da burada biraz bilgi vermeği lüzumlu görüyoruz. Bunları başlıca iki kısma ayırmak kabildir. Tamamen Bizans eseri olan ve Arab Camiinin yerinde evvelce mevcut Bizans kilisesine ait bulunan mermer korkuluk levhaları; ve Lâtinler tarafından doğrudan doğruya mezar taşı olarak yaptırılan üzerleri kitabeli mezar levhaları. Bunların yanında Lâtinler tarafından mezar kitabesi olarak kullanılmış bazı Bizans levhaları da vardır.

Burada bulunan Bizans korkuluk levhaları bu cins eserlerin İstanbulda rastlanan nadir ve kıymetli nümunelerindendir. J. Ebersolt bunların bir kataloğunu yaparak içlerinden en eskilerinin beşinci asra ait olduklarını tesbit etmiştir. (J. Ebersolt: Arab djami et ses sculptures byzantines, Mis. arch. d. Cons. Paris 1921, sayfa 38-54). Bu levhalar başlıca üç gruba ayrılmaktadır. Beşinci asra ait ilk tipte bir çelenk veya daire içinde bir kaç haç ve iptidai tezyinat vardır. İkinci tip ise muntazam geometrik şekiller ve zigzaglarla altıncı asra işaret etmektedir. Vefa'da Kilise Camiinin (B. : Kilise Camii) levhalarını çok an-

duran sonuncu tipe gelince, on veya on birinci asra ait olmaları muhtemel bulunan bu levhaların tezyinatı, merkezî bir şekli çeviren girift şeritlerden müteşekkildir.

Bugün İstanbul müzesinde bulunan mezar taşlarının tarih bakımından değerleri çok büyüktür. Bunlar son zamanlarda etraflı surette neşredilmiştir (E. Dalleggio d'Alessio: *Le Pietre spolcrali di Arab giami, Genova* 1942).

Hepsi 106 adet olan ve ekserisi parçalanmış bir halde bulunan bu levhalar, D'Alessio'ya nazaran Lâtin epigrafisinin Şarkta mevcut en güzel nümuneleridir. Bunların en enteresanları İstanbul Arkeoloji müzesinin 19 numaralı salonunda teşhir edilmektedir. (İstanbul Arkeoloji Müzeleri: Resimli rehber, İstanbul 1934). Arab Camii mezar levhalarının içinde en eski 13 Kasım 1260 tarihinde ölen De Candolfi adında birisine aittir. Bunu 1300 ve 1302 tarihli üç levha takip etmekte, Castano Spelta'nın 1307 tarihli taşı ile başlayan seri fethe kadar uzanmaktadır. Bu 106 mezar taşında birçok meşhur İtalyan ailelerinin (meselâ: Doria) isimlerine rastlanmaktadır. (D. d'Alessio: *Familles Latines de Péra au temps des Paléologues d'après les inscriptions d'Arab djami, «Echos d'Orient»* 1936, sayfa 413-420). Bunların arasında on beşinci asrın başlarında ölen Anna Dukaina isminde bir Bizans prensesinin de mezar taşı vardır. (V. Laurent: *Inscriptions grecques d'époque romaine et byzantine, Echos d'Orient* 1936, sayfa 220-222) En mühim olan nokta bu kitabelerin içinde 1453 ten sonrasına ait hiçbir mezar taşına rastlanmamış olmasıdır. De Merode adında birine ait 76 numaralı levha her ne kadar 1458 tarihini taşıyorsa da taş çok silik olduğundan bu rakkam kat'i bir surette tesbit edilememiştir. Böylelikle bu kilisenin fethinden sonra uzun zaman Dominikenlerin elinde kalabilmiş olması ihtimali kesin olarak ortadan kalkmaktadır. Artık burasının Fatih tarafından cami yapıldığı ekseriyetle kabul edilmeğe başlanmıştır (R. Loenertz: *Les établissements dominicains de Péra, Echos d'Orient* 1935 sayfa 336-338 ve bunu şu yazı ile karşılaştıran: D. d'Alessio: *L'établissement dominicain de Péra, Echos d'Orient* 1936, sayfa 83).

Minarenin altından geçen dehlizde el'an duran ve üzerinde Bizans tezyinatı görülen

arşivolt, Ebersolt'a nazaran tipik bir Bizans eseridir. Halbuki D'Alessio bunun köşelerinde arslanlı Lâtin armaları görüldüğünü ileri sürerek bu taşın Bizans tesiri altında Lâtinler tarafından yapıldığını kabul etmiştir. Filhaki gayet kalın kir tabakasına rağmen yanlardaki rozetlerin altında birer arma farkedilmekte ise de taş temizlenmedikçe arslanların mevcudiyeti anlaşılamıyacaktır.

Camiin avlusunda yerlerde görülen bazı taş parçaları herhalde levhalara aittir. Bunlardan camiye girilen kapının önünde yerde görülen bir taşın üzerinde bir haç parçası vardır.

İstanbulun ekseri âbideleri gibi Arab Camii de bir takım efsane ve hikâyelere mevzu teşkil etmiştir. Bunların bazılarında binanın tarihçesinden bahsederken kısacana temas ettik, Pertusier tarafından nakledilen bir hikâye ve inanışı da burada birkaç kelime ile hü-lâsa etmeğe çalışacağız. Gûya, kendisine Cuma namazını o hafta hangi camide kılmak arzusunda olduğunu soran Kızlar ağasına Padişah Ahmed III (1703 - 1730), «Seninkinde» cevabını vermiş. İnşa edilmiş hiç bir hayratı mevcut olmıyan Kızlarağası, aldığı bu cevabın mânasını bir türlü çözemiyecek düşünceli bir tavırla huzurdan çıkmış ve yolda bir tanıdığına rastlıyarak ona vaziyeti anlatmış. Bu zatin, Padişahın kastettiği caminin sadece Arab Camii olduğunu söylemesi üzerine, Kızlarağası tekrar huzura çıkarak Ahmed III e kendisine biraz evvel söylenen şeyi tekrarlamışsa da, Kızlarağasının ilk tereddüdü Padişahın gözünden kaçmadığından; Ahmed III bir başkasının ona bunları öğrettiğini kolaycana tahmin ederek bu zeki adamın kim olduğunu sormuş ve tahmin edileceği gibi neticede bu adam yüksek bir mevki sahibi olmuş. Eski bir halk inanışına göre Arab Camiinde mevcut bir su, gebe kadınlar tarafından ziyaret edilir ve onların doğumlarını kolaylaştırır. (C. Pertusier: *Promenades pittoresques dans Constantinople... Paris* 1815, cild 2, sayfa 239-241).

Bu yazımıza son verirken, mevzuumuz haricinde kalan fakat burası ile ilgili bir binaya işaret etmekle iktifa edeceğiz; bu da yukarıda adı geçen Âdile Sultanın bu caminin az ötesinde hâlâ iki kitâbesi duran bir mektebi olduğudur.

Semavi Eyice

ARAMON (Gabriel de Luitz Baron d')

— Fransa Kralı Birinci François (Fransua) (1515-1547), tarafından Sultan Kanunî Süleyman (1520-1566) nezdine elçi olarak gönderilen Gabriel de Luitz Baron d'Aramon veya Aramont; Fransa devletini İstanbulda temsil eden ikinci sefirdir. Doğum yeri ve yılı kat'iyetle henüz tesbit edilememiştir. 1554 yılında ölmüştür.

D'Aramon 1526 yılında François'nın sarayına gelerek onun itimadını kazanmış ve Avrupa'da birçok vazifelerde bulunduktan sonra İstanbulda Fransız elçiliği hizmetine yollanmıştır. 1546 da kral tarafından resmen elçi tayin edilen d'Aramon Venedik, Ragusa, Niş, Filibe, Edirne yolu ile 14 Mayıs 1547 de İstanbula gelerek, buradaki elçilik makamını derhal bir ilim merkezi haline sokmuştur. Siyasî çalışmalarının yanı sıra ilmi araştırmalarla da meşgul olan elçi, Pierre Gilles (B.: Gilles), Pierre Belon (B.: Belon) gibi âlimleri himaye etmiş ve onlara her türlü yardımda bulunmaktan geri kalmamıştır. d'Aramon Kanunî Süleyman ile birlikte Tahmasp'a karşı İran seferine iştirâk etmiş ve Kudüs'ü de ziyaret ettikten sonra 28 Ocak 1550 de İstanbula dönmüştür. (Bu hususta bk. Th. Lavallée: *Historie de la Turquie Bruxelles 1859 Vol. I sayfa 342 ve A. de La Jonquière, Histoire de l'Empire Ottoman, Paris 1881 sayfa 246 ve 249*) 1551 de bir müddet için Fransaya giden d'Aramon vazifesine dönerken Akdenizde Turgut Reisle karşılaşmış ve Fransa Kralı İkinci Henri (Hanri) (1547-1559) ile Kanunî Süleyman arasında imzalanan 1 Şubat 1553 (16 Safer 960) tarihli ittifak muahedesi ile bu büyük Türk denizcisinin Fransız donanmasına katılmasını ve Korsikanın zaptına teşebbüs etmesini sağlamıştı. (Baron de Testa: *Recueil des Traités de la porte Ottoman, Paris 1846 vol. I sayfa 43 ve Fevzi Kurdoğlu: Turgut Paşa, İstanbul 1935 sayfa 386 dan itibaren*. Elçinin adı yanlış olarak Dıramon olarak yazılmıştır). 1553 Eylülünde Fransaya gelen d'Aramon tekrar Türkiye'ye hareket etmek üzere iken 1554 de öldü. Kendisi, Fransız müelliflerince, siyasî kudreti yüksek, meharetli bir diplomat vatan- daş ve dindaşlarına yardımı seven ve âlimlerle araştırmacıları koruyan bir zat olarak gösterilir. Louis Frages: Aramon, *Grande Encyc-*

lopédie cilt 3 sayfa 538 ve oradaki bibliyografya).

Baron d'Aramon'un Osmanlı ülkesindeki seyahatleri beraberinde bulunan muhtelif şahıslar tarafından muhtelif şekillerde yazılmış ve neşredilmiştir.

1 — Jacques Gassot (Jak Gaso) tarafından yazılan ve 1550, 1606, 1684 yıllarında üç kere basılan seyahat notları.

2 — P. Gilles'in bir eserinde 1565 de neşredilen bazı hâtıralar.

3 — Elçinin kâtibi Jean Chesneau (Jan Şeno) tarafından tertip edilen asıl seyahat ve sefaretname.

Bunların içinde en mühimmi üçüncüsü olup, İstanbul hakkında bilgi veren kitaplardan birini teşkil eder. Bu kitap en son olarak gayet güzel bir şekilde, H. Schefer'in notlarıyla birlikte neşredilmiştir. Eserin tam adı şudur:

«Le voyage de Monsieur d'Aramon ambassadeur pour le Roy en Levant escript par le noble homme Jean Chesneau l'un des secretaires dudict seigneur ambassadeur.»

Bu eserin son tabı Pariste Leroux kitabevi tarafından neşredilen ve H. Schefer ile H. Cordier'nin idare ettikleri serinin bir cildi olarak 1887 de bastırılmıştır. (Serinin adı şudur: «Recueil de voyages et de documents pour servir à l'histoire de la géographie depuis le XIII. siècle jusque à la fin du XVI. siècle, publié par H. Schefer et H. Cordier.»)

Kitabın bu tabını süsleyen ve XVI. asrın başına ait gravürlerin bu seyahatname ile bir bağılılıkları yoktur. Eserin başında d'Aramon ve kâtibi Chesneau'nun aileleri, hayatları hakkında uzun uzadıya ve gayet etraflı bilgi verilmektedir. Zengin notlarla birçok kısımları aydınlatılmış olan asıl metni ise elçinin icraatı ile ilgili vesikalaları ihtiva eden bir ilâve kısmı takip etmektedir. (Bu seyahatname hakkında bk.: J. Ebersolt - Constantinople Byzantine et les voyageurs du Levant, Paris 1918 sayfa 84-86). Fransaya 1555 de dönen Chesneau'nun kaleme aldığı bu seyahatname İstanbul hakkında pek kısa ve sathî malûmat ihtiva eder. Schefer tabının 25 inci sayfasından itibaren şehrin umumî vaziyeti, Atmeydanı, Osmanlı Sarayı, Ayasofya Camii, Arkadios sütunu, Su kemerleri ve diğer bazı eserler hakkında pek kıymetle sayılmıyacak

malûmat mevcuttur. İstanbul hakkında burada mevcut bilgi başlıbaşına bir değer taşımaktadır.

Testa'nın Osmanlı Muahedeleri mecmuasında d'Aramon'u ilgilendiren birçok vesikaları bulmak kabildir. (Baron de Testa: Recueil des traités de la Porte Ottomane. Paris 1864, cilt I sayfa 37 ve 47-66).

Bizi burada yalnız İstanbul bakımından ilgilendiren d'Aramon'un faaliyeti siyasî tarihimizin aydınlatılması bakımından esaslı bir surette tetkike değer bir konudur.

Semavi Eyice

ARASTA SOKAĞI KAZASI — Son yıllar zarfında eski Bizans izlerinin araştırılması yolunda yapılan en mühim hafriyat, Aya-sofya mozaiklerinin meydana çıkarılması yanısıra meşhur Arasta Sokağı kazısıdır. Tamamen yabancıların idaresi altında cereyan eden Arasta Sokağı kazasında güdülen gaye, evvelce uzanan sahaya yayılmış bulunan meşhur «Büyük Saray» ın (B.: Bizans Sarayları) izlerini bulmaktır. Sultanahmed Camiinin güneyinde, denize doğru uzanan saha dahilinde Sultanahmed külliyesinin çarşısı olan Arasta harabelerinin altında başlıyan kazıların gayet şayanı dikkat neticeler verdiği muhakkaktır. Kazılar hakkında gayet sathî bir surette yazılmış iki kısa makaleden: (Prof. J. Baxter, The Secret of Byzantium; I. A Find in the Great Palace; II. — A Mosaic of Vast Promise The Times 26 and 28 October 1935). Sonra, kazıların tam raporu renkli resimler ihtiva eden kalın bir cilt halinde, ancak 1947 de basılabilmektedir (Brett, Macauley, Stevenson, The Great Palace of the byzantine emperors, London 1947).

İskoçyada St. Andrews Üniversitesi Profesörlerinden James Houston Baxter «The Walker Trust of the University of St. Andrews.» adında ve hesabına İstanbulda eski Bizans sarayının izlerini aramağa karar vererek 1932 yılından itibaren ilk hazırlıklara girişmişti. (bk. Baxter).

Malûm olduğu üzere bu saray Bizans devletin son devirlerinde yavaş yavaş itibardan düşerek tamamen metrûk bırakılmış ve böylece harap olmuştur. İstanbulun fethinde Türkler burada muazzam bir harabe bulmuşlardı.

Prof. Baxter'in ilk hazırlık araştırmalarının merkezini, deniz kıyısında Çatladıkapı civarında el'an izleri görülen ve umumiyet itibarıyla İustinianos'un evi» olarak adlandırılan, kemerli, denize nazır pencereci büyük bina harabesi arkeoloji işleri, Ankara Halk-evi neşriyatı No. 7; 1936, sayfa 19-22) Prof. Baxter 3 Temmuz 1935 de İstanbul'a gelerek David Russel'in yardımıyla işe başlamıştı. Kazı sahasının plânlarının çizilmesini Alman mimarlarından G. Martiny üzerine almıştır.

Hafriyat daha ilk safhalarından itibaren mühim neticeler vermiştir. Camiin doğusunda eski Arasta kemerlerinin altında ve buradaki yangın yerlerinde yapılan kazılarda elde edilen en mühim neticeler büyük yer mozaiklerinin keşfi olmuştur. Prof. Baxter araştırma sahasının mütemediyen hudutlarını genişleterek hayli büyük bir arazi dahilinde çalışmağa devam etmiştir. Bulunan izlerin Büyük Bizans Sarayına aidiyetleri şüpheye mahal bırakmadığından, bulunan eserlerin artık Arasta Sokağı, Sultanahmed, Kumkapı - İshakpaşa hafriyatları neticeleri olarak değil, fakat doğrudan doğruya Büyük «Mukaddes» sarayın parçaları olarak tetkik etmek icabeder. Biz de bu mozaikler hakkında daha etraflı teşkil ettiklerini düşünerek Bizans sarayları maddesine bırakıyoruz.

Programını gayet geniş tuttuğu anlaşılan Prof. Baxter 1937 deki çalışmaları esnasında kendisiyle konuşan gazetecilere, her yaz 20 hafta kadar çalışmak şartıyla on küsur senede buradaki araştırmalarını tamamlayacağını bildirmişti. (Akşam gazetesi, 24 Haziran 1937) Hafriyatlar, bir takım istimlâk muameleleri ve bilhassa Camiin duvarlarının tehlikeye düştüğüne dair çıkan münakaşalar yüzünden 1938 yılında günlük gazetelerde hayli mühim bir yer almışlardır. (Meselâ: Akşam gazetesi; 31 Mart 1937, Temmuz 1938, 11 Temmuz 1938).

İkinci Dünya Harbinin tabii bir neticesi olarak bir çok ilmi araştırmalar gibi bu kazı da mecburen durmuş, harbden bir müddet sonra ufak ölçüde bir araştırma yapılmış (D. Talbot - Rice, «Illustrated London News». 1952) ve nihayet takviye edilerek üstleri bir çatı ile kapatılan mozaikler teşhire açılmıştır. Hâlen bu döşeme mozaikleri İstanbul Arkeo-

loji müzelerinin bir bölümü olarak idâre edilmektedir (B.: Mozaik Müzesi).

Burada bulunan mozaikler muazzam zeminler teşkil eden kompozisyonlardır. Bunların sarayın hangi kısımlarına ait oldukları ancak uzun araştırmalardan sonra kabil ola-

caktır; zira bu sarayın, J. Labarte (1861), J. Ebersolt ve A. Thiers (1909) ve A. Vogt (1934) tarafından yapılan plânları Baxter'in araştırmalarından evvel yapılmış olduklarından hiçbir hususata tatmin edici değildir.

Semavi Eyice

ARKADİOS SÜTUNU — İstanbulun eski âbideleri arasında sütunlar veya dikilitaşlar mühim bir yer işgal ederler. Bunların halk arasında birer tılsım olarak tanındıklarını,

Evliya Çelebi zarif üslûbu ve insanı gülümseten malûm izah tarzı ile anlatmıştır. Halk arasında kendilerine verilen ehemmiyet dolayısıyla zamanımıza kadar bir çokları muhafa-

za olunabilen bu sütunların, inşa tarzı itibarıyla şüphesiz en mühimleri, bir zamanlar Avrat taşı adını dahi taşıyan Arkadios sütunudur.

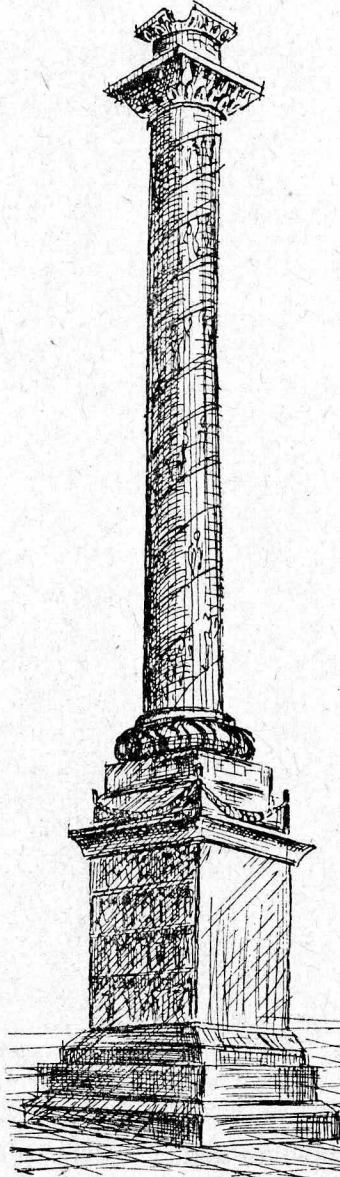
Arkadios sütunu, Cerrahpaşa Caddesini takiben Aksaraydan Kocamustafapaşa istikametinde giderken, Cerrahpaşa Camiini geçtikten sonra sağ kolda ikinci sokağın içindedir. Hasekikadın adını taşıyan bu sokağa girip bir kaç adım ilerleyince sağda, evlerin içine sıkışmış bir mermer harabe görülür ki bu, Arkadios sütununun kaide kısmıdır. Sütunun içine girebilmek için yegâne çare sol taraftaki 31 numaralı evin kapısını çalıp müsaade istemektir. Eğer ev sahibi razı olursa, ziyaretçi evin bütün alt katını boydan boya kattettikten sonra bahçeye ve buradan İstanbulun en şayanı dikkat âbidelerinden birinin içine girebilir.

Bizansın on ikinci bölgesinde (Region) bulunan ve Xerolofos (Kserelofos) adını taşıyan yedinci tepenin üzerinde yükselen Arkadios sütunu bir meydan yani bir Forumun ortasında bulunuyordu.

(A. Schneider: Byzans, Berlin 1935, sayfa 79 ve 86; Xerolofos hakkında bk. A. Vogt: Le livre des Cérémonies, Paris 1933, cild I commentaires, sayfa 88-89; G. Millet, Mémorial Louis Petit, Paris 1948). Bu meydan umumiyetle «Forum Arcadii» adı ile tanınmış fakat beşinci asırda bir müddet «Forum Teodosiacum» adını almış ve sonraları yine en eski ismi olan Xerolofos'a rücu etmiştir. Sütun da tabiatıyla üzerinde bulunduğu Forumun adını almıştır. (J. Strzowski: Die Säule des Arkadius in Konstantinopel, Jahrb. d. Ins. Berlin 1893, cild 8, sayfa 230).

Bu sütun eski metinlerden ve bilhassa tarihçi Teofanes'den öğrenildiğine göre 403 yılında Doğu Roma devletinin ilk İmparatoru Arkadios

veya Arcadius (Arkadius) (imp. 395 - 408) tarafından, babasının ve kendisinin barbarlara karşı zaferlerini tebcilen inşa ettirilmeye başlanmıştı. (Bu sütunla ilgili belli başlı eski metinlerin toplu bir halde Almanca tercemeleri şu eserde vardır. Unger: Quellen der byzanti nischen Kunstgeschichte, Wien 1878, sayfa 179). Glycas ve Marcellius'a göre bu sütunun tamamlanması Arkadios'un oğlu Teodosios II ye (imp. 408 - 450) müyesser olmuştur. Bu imparator sütunun üzerine babası Arkadios'un bir heykelini koydurmuş ve sütunun 421 yılı Temmuzunda açılma töreni yapılmıştır. (Reinach: Description des oeuvres d'art..., Rev. d. ét. gr. 1896, sayfa 78 - 82).

Arkadios Sütununun
1610 daki hali
(Resim: G. Sandys)

Arkadios sütunu tip itibarıyla yeni bir şekil arzetmiyordu. Daha evvel Romada yapılan Traianus ve Antoninus (Columna Trajani ve Columna M. Aurelii Antonini; bu sütunların birer resimleri şu eserde vardır: N. Theil. Dictionnaire classique... Paris 1884, sayfa 533 ve 534) sütunları bu tipin ilk örneklerini teşkil ediyorlardı. İstanbulda ise Arkadius'ün babası Teodosius I (imp. 378 - 395) şimdiki Bayazıd Hamamının yerinde (B. : Bayazıd Hamamı) 386 yılında yine bu tipte bir sütun yaptırmıştı. Traianus, M. Aurelius Antoninus, Teodosius sütunları gibi Arkadios sütunu da dört köşe bir kaidenin üzerinde yükselen içi oyuk ve merdivenli bir gövde kısmından ve en üstte de küçük bir balkon ile imparatorun heykelinden ibaretti. Ayrıca kaide ve gövde kısımları, spiral halinde yukarı kadar çıkan müsel sel kabartmalarla süslenmiş bulunuyordu. Bu cins sütunların çok daha yeni devirlere ait örneklerine Avrupada rastlamak kabildir. (Meselâ Viyanada Karlskirche'nin kuleleri Londrada Trafalgar anıtı ve Pariste Vendome sütunu). Bundan başka Topkapı Sarayı, Me-

ci diye köşkünde böyle bir sütunun maketi mevcuttur. (Topkapı Sarayı Rehberi, İstanbul 1933, resim 25).

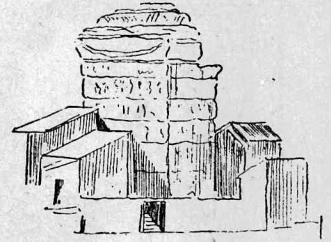
Tarihçi Kedrenus'a göre Büyük İstinianos (imp. 527-565) zamanında, 542 yılında vuku bulan bir zelzelede sütunun üzerindeki heykelin bir eli kopmuş; ve Teofanesle Malalas'ın bildirdikleri üzere, yine onun zamanında, 549 da gayet şiddetli bir fırtınada sütunun üst kısmı oldukça zedelenmiştir. (Unger: Quellen... Sayfa 180. İki asır kadar sonra da, 740 da büyük bir zelzele İmparator Arkadios'un zaten hayli zedelenmiş olan heykelini tamamen yere devirmiştir (Unger: Quellen... sayfa 96).

Her ne dense pek itinalı bir surette muhafaza edilmediği anlaşılan bu sütun, Bizans halkının nazarında efsanevi bir mahiyet almağa başlamıştı. Cahil halk bunun üzerindeki kabartmaları kendilerine göre bir takım tefsirlerle izah ediyordu. Gerek Bizanslı Kodinos'a isnad olunan eserde ve gerek Dördüncü Haçlı seferiyle 1204 de İstanbul'a gelen Günter de Pairis (Günter dö Peri) ve Robert de Clari (Rober dö Klari), eserlerinde şehrin içinde, üzerleri kabartmalı iki sütunun mevcut bulunduğunu ve bu kabartmaların bir takım kehanetleri ihtiva ettiğini kaydederler. Bizans halkına göre bu kabartmalarda İstanbul'un ne olacağı ve ne şekilde bir muhasaradan sonra zaptedileceği temsil edilmekte idi ve bu yüzden, G. de Pairis'in ifadesine göre Lâtinler tarafından şehir muhasara edildiği zaman, felâkete mâni olabilmek için Bizanslılar bu kabartmaların bir kısmını gûya kazımışlardı. (G. de Pairis: Hist. Cons. 21; A. Geoffroy: La colonne d'Arcadius à Constantinople, Fondation E. Piot Monuments et memoires, Paris 1895; cild 2 sayfa 121). R. de Clari ise İstanbul'da böyle içleri merdivenli iki sütunun mevcut olduğunu görmüş ve bunların tepelerinde birer keşişin yaşamakta olması dikkat nazarını çekmiştir. Bu müellif de kabartmaların şehrin başına gelecekleri temsil ettiğine inananlardandır. (R. de Clari: La Conquete de Constantinople, Paris 1939, bahis 92).

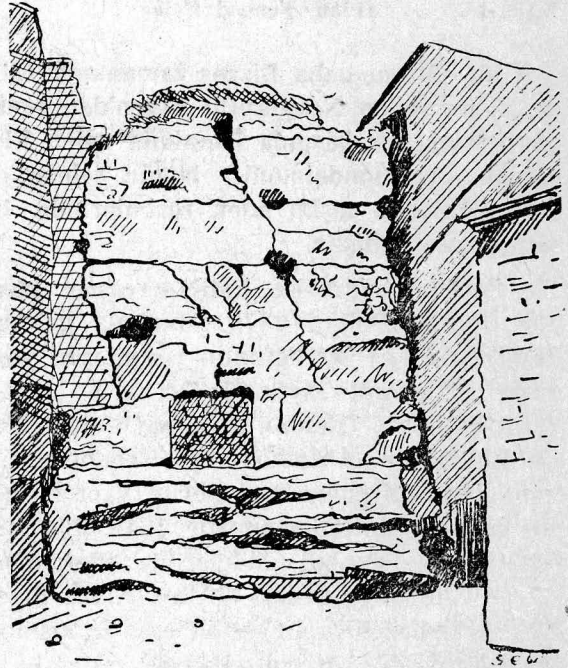
İstanbulun Lâtinler tarafından ele geçirilmesi arifesinde İmparator genç Aleksios IV öldürülerek, kısa bir zaman içinde idareyi eline alan Aleksios V Murzuflos (imp. 1204)

şehir Haçlı ordusu tarafından zaptedildiği zaman kaçmış ise de yakalanmış ve Lâtinler onu idama mahkûm etmişlerdir. Bir «ibreti misal» olarak öldürülmesine karar verilen eski İmparatorun mevkii gözönünde tutularak yüksek bir yerden aşağı atılarak hüküm yerine getirilmiştir. Geoffroy de Villehardouin (Jeofrua dö Vilharduen) ve R. de Clari, Aleksios'un «dışı resimli bir sütunun üzerine çıkarılarak» buradan aşağı atıldığını yazarlar. (G. de Villehardouin: La conquête de Constantinople, col. Bel. - Let. Paris 1939 bahis 307 - 308 ve R. de Slari, bahis 109). Fakat İstanbul'da «dışı resimli» ve içi merdivenli iki sütun olduğuna göre, Aleksios'un bunlardan hangisinden atılarak öldürüldüğü tesbit edilememekle beraber bu olayın Bayazıd'dakinde cereyan ettiği akla daha yakın gelir.

İstanbul'da Bizans hâkimiyetinin son günlerinden geçen asra kadar şehri ziyaret eden bir çok seyyahlar Arkadiyus sütunu hakkın-

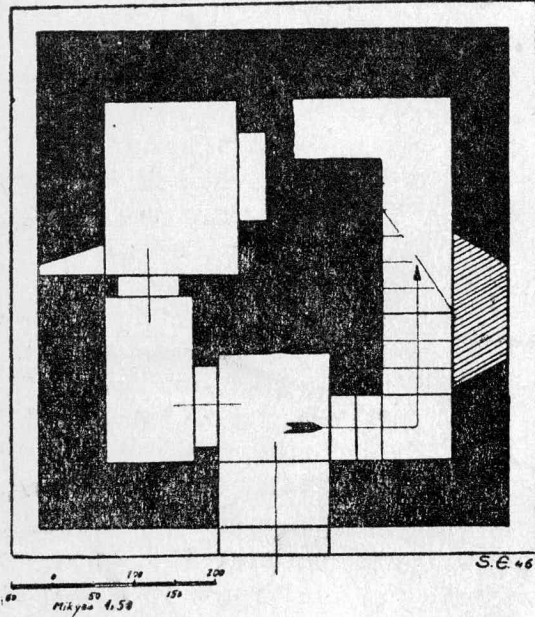

Arkadios Sütunu
yıkıldıktan sonra
(Resim: L.F. Cassas, 1784)

Arkadios Sütununun 1946 daki hâli
(Resim: Semavi Eyice)

da muhtelif kıymetlerde yazılar yazmışlardır. Biz burada bu seyyahatnameleri birer birer etraflıca tetkik etmeği lüzumsuz görüyoruz. Burada sadece en mühimlerinden kısaca bahsederek ve diğerlerinin isimlerini vermekle iktifa edeceğiz' Zaten bu hususta, bazı eksiklerine rağmen Ebersolt'un küçük kitabında güzel bir liste mevcuttur. (J. Ebersolt: Constantinople Byzantine et les voyageurs du Levant, Paris 1918, muhtelif sayfalarda).

Arkadios Sütunu
(Plân: Semavi Eyice)

Bu sütunu daha Bizans zamanında 1350 de ziyaret eden Novgorotlu Etyen'den sonra on beşinci asır başında İstanbula gelen Floransalı C. Buondelmonti, bugün şehrin en eski plânlarını teşkil eden resimlerinde bu sütunu göstermiştir.

Fetihten sonra ise, Fatihin ressamı meşhur Gentile Bellini 1479 İstanbula gelerek fırsat buldukça bir sütunun resimlerini yapmıştır. (Ebersolt: sayfa 67; Dr. A. S. Ünver: Fatih külliyesi, İstanbul 1946 sayfa 257). Fakat Bellini'nin, Arkadios veya Teodosios sütunundan hangisinin resimlerini yaptığı henüz katıyetle anlaşılamamıştır. 1544 - 1547 senelerinde İstanbul âbidelerini tetkik eden Pierre Gilli veya Gilles, d'Alby (Albili Piyer Jili). Arkadios sütununun bilhassa iç kısmını gayet etraflı bir surette tetkik ederek en ince teferrüatına kadar ölçülerini almıştır. Aynı tarihlerde d'Aramon ve birkaç sene sonra

Nicolas de Nicolay (Nikola dö Nikole) sütunu oldukça sağlam bir halde görerek seyyahatnamelerinde buraya bir kaç satır ayırmışlardır. 1555 - 1562 yıllarında elçi olarak Türkiye'de bulunan Ghislen de Busbecq (Gislen dö Buzbek) Arkadiyus sütununu görmüş (Busbecq: Türk mektupları, H. Cahid Yalçın tercemesi, İstanbul sayfa 56) ve pek muhtemel olarak onunla birlikte bulunan Flensburglu Melchior Lorch veya Lorich (Melhiyor Lorh - Lorih) 1557 de sütunun bir resmini yapmıştır. (Oberhummer: Konstantinopel unter Süleyman der Grossen, München 1920, levha 12) 1573 de Ph. de Fresne - Canaye (Dü Fren - Kane); 1573 - 1578 de Stephan Gerlach (Stephan Gerlah); 1578 - 1581 de Salomon Schweigger (S. Şvayger); 1579 da H. Jacop von Buochenbah (Yakob fon Buohenbah); 1582 de Jean Palerne (Jan Palern); 1587 de M. Heberer von Bretten (H. fon Breten); 1595 e doğru Van der Does (Van der Döz); 1600 e doğru Wilhelm Dilich (Vilhelm Dilih) Arkadios sütununu eserlerinde zikretmişler veya bunun resmini çizmişlerdir. Fakat bu sütunu tamam bir halde gören bu seyyahların verdikleri bilgiler ekseriyetle sathidir. On yedinci asır seyyahları da sütunu yıktırılmadan evvel görebilmişlerdir. Bunların arasında 1603 de İstanbula gelen François Arnaud (Fransua Arno); 1605 de Henry de Beauvau (Hanri Dö Bovo) hayli zedelenmiş ve çemberlerle takviye edilmiş bir halde olan bu sütunu ziyaret etmişlerdir. 1610 da George Sandys (Corc Sendis) de bir resmini yapmıştır. Aynı tarihlerde Otavio Sapiencia (O. Sapyençia); 1617 de Adam Werner (A. Verner); 1621 de Louis Deshayes (Lui Dehe) Arkadiyus sütununu henüz oldukça tamam bir halde görenlerdir. Yalnız 1615 de Pietro della Valle sütunun bir zedeledede yıkılmış olduğunu kaydetmiştir ki bu bilgiye hakikat nazariyle bakmağa imkân yoktur. 1630 da Baudouin de Launay de Stochove (Boduen dö Lone dö Stohov); 1639 - 1641 senelerinde Du Loir (Dü Luar); 1656 da Jean de Thévenot (Jan dö Teveno); 1658 de Quiclet (ckikle); 1672 de Laurent d'Arvieux (Loran d'Arviyö); aynı tarihlerde meşhur G. Joseph Grelit (Jozef Grölo):

1674 de J. Spon, Arkadios sütununu görmüşlerdir. Bunlardan sonuncusu ilmî tetkiklerde bulunmaktan ziyade anlaşılan Türk-

lerle alay için sütunun tepesine çıkmış ve burada bir takım maskaralıklar yapmıştır. (A. Geoffroy: Sayfa 112). Britsh Museum'da İstanbul'a 1674 de gelen J. Grello'a izafe olunan bir elyazmasında (MSS. Add. 22, 9122) Arkadios sütununun henüz yıkılmadan önceki halini gösteren güzel bir resim bulunmaktadır (W. Hasluck, Topographical drawings... «An. of the Brit. S.», XVIII, 1911 - 1912, 273, resim 1). Aynı yılda Jean-Baptiste Tavernier (Jan Batist Taverniye) bir takım müphem malûmat vermektedir. 1672 de İstanbul'a gelen Cornelio Magni bu sütunu oldukça harap bir halde bulmuştu. Artık bu tarihlerden itibaren bu âbide günden güne daha harap olmakta ve her seyyah onu, kendinden evvelkinden daha fena bir vaziyette bulmaktadır. Magni'nin kaydettiği gibi sütunun ortasının çok zedelenmiş olduğunu, Ebersolt'un eserinde zikredilmeyen bir seyyah da teyit etmektedir. 1666 yılında İstanbul'da bulunan rahip Robert de Dreux (Rober dö Drö) bu sütunu görmüş ve içine de girmiş ise de ortalarda merdivenler yıkıldığından yukarı kadar çıkamamıştır. (R. P. Robert de Dreux: Voyage en Turquie et en Grèce, Paris 1925, sayfa 50). Bütün seyyahların üzerinde birleştikleri bir nokta varsa o da, Arkadios sütununun on yedinci asrın ortalarında bir yangında çok zedelenmiş olmasıdır. 1670 e doğru Th. Smith; 1678 de Cornelius de Bruyn (Korneliyus dö Bruin); 1680-1684 de G. Battista Donado; 1690 da Du Mont (Dü Mon), artık yıkılmak üzere olan Arkadios sütununu son görenlerdir. 1711 de memleketine dönen Aubry de La Motraye (Obri dö la Motre) ise bu âbidenin birdenbire yıkılıp bir kazaya meydan vermemesi için, kendisi İstanbul'dan ayrıldıktan sonra yıktırılmış olduğuna işaret etmektedir. (Ebersolt: sayfa 168). De La Motraye ile Pitton de Tournefort (P. dö Turnöfor) dan sonra artık hiçbir seyyah burasını tamam görememişlerdir. 1718 de meşhur İngiliz sefinesi, bir mektubunda kendisi İstanbul'a gelmeden iki sene evvel bu sütunun yıktırılmış olduğunu yazar. (Lady Montague - Lady Montegü: Şark Mektupları, A. Refik tercemesi, İstanbul 1933, sayfa 127, mütercim yanlış olarak Teodosios sütununu göstermiştir ki aynı yanlışlığı H. Cahid Yalçın da Busbecq tercemesinde yap-

mıştır). Sütunun büyük bir kısmının Ahmed III (1703 - 1730) zamanında yıktırıldığı anlaşılmaktadır. (Constantinos: Constantiniade, İstanbul, 1846, sayfa 72; ve J. von Hammer: Constantinopolis und der Bosphorus, Pesth 1822, cild 1, sayfa 181). Nitekim Veliyüddin Efendi kütüphanesindeki 3191 sayılı mecmuadaki bir kayıttan (İbtidâi hedmi dikili taş der kurbi Cerrahpaşa, fi 16 şevval 1123) bu anıtın 1711 de yıktırıldığı anlaşılmaktadır (S. Ünver, Avratpazarı dikilitaşı, «Tarih Dünyası» II. sayı 1950). Lady Montague'yü teyid eden, 1720 - 1724 yıllarında İstanbul'da oturan de Saumery (Dö Someri) den sonra 1738 de Lord Sandwich (Sandviç) âbideyi yarı yıkılmış bir vaziyette görmüştür. On sekizinci asrın son senelerinde burayı ziyaret eden R. Pococke (Pokok) ve J. B. Lechevalier (Löşövaliye) Arkadios sütununu şimdiki haline yakın bir vaziyette görmüşlerdir. Bu esnada ressam Cassas, kalan kaidenin bir resmini yapmıştır. On dokuzuncu asrın başında (1812 ye doğru) Ch. Pertusier bu kaideyi oldukça etraflı bir surette tetkik etmiş ve «o zamana kadar kimsenin dikkat nazarlarını çekmemiş bir noktayı ilk defa olarak» kendisi eserinde kaydetmiştir. (C. Pertusier: Prombenades pittoresques à Constantinople, Paris 1815, cild 3, sayfa 229; bir çok müellifler yanlış olarak başka bir cildi gösterirler).

Modern seyyahları burada zikre lüzum görmüyoruz. Yalnız Unger, Geoffroy ve bilhassa J. Strzygowski'nin bu sütun hakkındaki makaleleri, âbide hakkında toplu ve etraflı malûmat veren yazılardır.

Türk müelliflerine gelince, Evliya Çelebi Arkadios sütununu aşağıda temas edeceğimiz gibi bir tılsım olarak izah etmektedir. Celâl Esad, eserinde bu âbideden birkaç satır ile bahseder. (Celâl Esad: Eski İstanbul) fransızca tercemesi, Constantinople, Paris 1909 sayfa 139; A. Saim Ülgen küçük kitabında buraya temas etmiştir. (A. Saim: İstanbul ve eski eserleri, İst. 1933, sayfa 109 - 110).

Arkadios sütunu kademeli ve bir küp şeklinde olan bir kaideden ve bunun üzerinde yükselen, helezonî kabartmalarla süslü bir gövde kısmından ibaretti. Kaidenin dışarı açılan bir kapısından başka içinde küçük höcreler vardı. Gövdenin üstünde cami şerefelerini andırır bir balkon ve en tepede de imparator-

run heykeli bulunuyordu. Bugün hâlâ mevcut olan Trajanus sütunu bu hususta bir fikir verebileceği gibi Gurlitt'in yaptığı resim de bazı hatalarına rağmen faydalı olabilir. (C. Gurlitt: Die Baukunts Konstantinopels, Berlin 1912; aynı resim şu kitapta da vardır. E. Mamboury: Guide de Constantinople. İstanbul, ikinci tabı, 1929, sayfa 187).

A. Geffroy tarafından 1895 de yukarıda adı geçen makalesinde neşredilen resim her bakımdan alâkayı üzerine çekecek kadar mühimdir. Robert de Gaignières koleksiyonundan Paris Millî Kütüphanesine geçen bu büyük resim Arkadios sütununun yıkılmadan evvelki halini oldukça mükemmel bir surette göstermektedir. Resimde sütunun gövdesinin yer yer çatlamış olduğu ve alt kısımlarda demir takviye çemberleri görülmektedir. (Geffroy'nın verdiği malûmatı Ebersolt: sayfa 67-68, ile karşılaştırınız). Arkadios sütunu eski halinde, kaide kısmından başlığa kadar kabartmalarla süslenmişti. Kaide ile gövdenin birleştiği kısımda taş bir çelenk ve dal kıvrımları motifleri işlenmişti ki bunları el'an görmek kabildir. Başlığa az bir mesafe kala kabartmalar nihayetlendiklerinden, bu kısımda sütun gövdesine amudî yivler yapılmıştı. Sütunun eski hali hakkındaki ölçüler umumiyetle P. Gylli'nin verdiği rakamlara dayanır. Trajanus sütununun 39 metre; Antoninus sütununun 41 metre olmasına mukabil Arkadios sütununun tahmini yüksekliği 47 metreyi buluyordu. Gylli, sütunun içinde 233 basamak ve merdivenleri aydınlatan 56 küçük pencere saymış ve umumî yüksekliği 147 ayak olarak hesaplamıştır. Şimdiki halde bu muazzam eserden 8-9 metre kadar yükseklikte kaide kısmı mevcuttur. Gayet harap bir halde bulunan büyük mermer blokları yangınlarda çatlamış ve parçalanmıştır. Evvelce bunların üzerlerini kaplayan kabartmalardan ise hiç bir iz kalmamıştır. Zaten kaidenin ancak bir cephesi kolaylıkla tetkik edilebilecek vaziyettedir.

Arkadios sütunu hakkında çok etraflı bir tetkik Y. Kollvitz tarafından yapılarak anıt hakkındaki bütün müşahedeler toplu olarak neşredilmiştir (Oströmische Plastik der theodosianischen Zeit, Berlin 1941).

Arkadios sütununun Bizans sanatındaki yeri hakkında umumî sanat tarihlerinde bilgi

verilmiştir. (O. Wulff. Byzantinische Kunst, Potsdam 1912, sayfa 168 ve Nachtraf 1935, sayfa 20; Ch. Diehl: Manuel d'art byzantin, Paris 1925, cild I, sayfa 280). Biz burada sütunun umumî durumuna bir göz atmakla iktifa edeceğiz. Kaldewey ve Strzygowski'nin müştereken yaptıkları, sütunun kaidesinin içinin plânı kesiktir. Bütün müelliflerin bildirdikleri gibi bu plânı yapanlar da, her neden ise içeride yalnız bir oda daha doğrusu höcre görmüşlerdir. Halbuki bu yazımızla birlikte neşredilen ve Yüksek Mimar Dünder Beyce'nin yardımıyla yapılan plândan da anlaşılacağı gibi burada methal sofasından başka iki höcre vardır. Bu medhal sofasının tavanını teşkil eden yekpâre levhanın üzerine enteresan bir tezyinat işlenmiştir. Solda bulunan dar höcre bir kapı ile ikinci ve daha geniş bir höcreye açılmaktadır. Ekseri müellifler bu odanın mevcudiyetinden haberdar olmamışlardır. Burası solda dar bir mazgalla aydınlatılmakta ve sağda geniş bir niş bulunmaktadır. Mezar odaları olarak yapılmış olmaları muhtemel görülen bu höcreler, eski seyahatnamelerden öğrendiğimize göre uzun zaman mesken olarak kullanılmışlardır. Böylece ikinci odanın neden gizli kaldığının sebebi kolayca anlaşılır. Medhal sofasının sağından yukarı çıkan merdiven her köşede bir sahanlığa sahiptir. Şimdi örtülü olan ve tam ortada bulunmayan pencere herhalde sonraları genişletilmiştir. Sütun gövdesinin başladığı yerden itibaren bu merdiven aynı bir minare merdiveni gibi devam etmektedir. Gövdenin kabartmalı kısmından 60 santim kadar yüksekliğinde bir parça hâlâ durmaktadır. Bunun üzerinde oldukça bozulmuş bir halde bazı kabartmaları farketmek kabildir. Sütunun gövde kısmı, mihver ve basamaklar dahil, birbirine girift dört büyük bloktan ibaret tabakalar halinde yapılmıştır. Ortadaki mihverin kutru bir metre kadar olup, basamakların genişliği ise 80 santim kadardır. Taşların burada kenetleniş tarzı bilhassa dikkati çeker. Marmara adası (Prokonnesos) mermerinden olan bu muazzam blokların yerlerine tesbit edilirken palangaya takılabilmeleri için bırakılan çıkıntılar el'an görülmektedir.

Bugün sütundan kalan kısmın en üstüne

kadar çıkmak kabildir ve buradan oldukça güzel bir manzara vardır.

Gerek sütun gövdesindeki ve gerek kaidenin üç cephesindeki (dördüncü cephe de kapı bulunuyordu) kabartmaların mahiyetlerini ancak eski resimlerden öğreniyoruz. A. Grabar tarafından neşredilen ve Cambridge'de Trinity College'de bulunan eski bir resimde bu sütunun kaidesindeki kabartmaları görmek kabildir. (A. Grabar: *L'Empereur dans l'art byzantin*, Paris 1936, levha 13 - 15). Bugün tamamen kaybolan bu kabartmalar hakkında izahat vermeyi lüzumsuz görüyoruz. Fakat daha etraflı tetkiklerde Geoffroy ve Grabar tarafından neşredilen resimler en ön plânda ele alınması icabeden kıymetli vesikalardır. Kaide kabartmalarında bir çelenk taşıyan ve uçar vaziyette temsil edilen Nike yani zafer meleklerinden başka muzaffer imparator, askerler, saray memurları, mağlûplar ve esirlerle ganimetler tasvir edilmişlerdir. Gerek çelenklerin içinde ve gerek askerlerden bazılarının kalkanlarının üzerinde Hazreti İsanın işaretiyle bir haç görülmektedir. Burada göze çarpan A ve ω harflerine sütunun içinde de el'an rastlamak kabildir. Bunların bir zamanlar zannedildiği gibi Arkadios ve karısı Evdokia'nın adlarının ilk harfleri olmadıkları anlaşılmıştır. Bunlar grek alfabesinin ilk ve son harfleri olan A (alfa) ve ω (omega) olup İsa'yı sembolize etmektedir.

Sütunun asıl gövde kısmı kabartmalarından da burada bahsetmiyeceğiz. Bunlarda uzun uzadıya İmparator Teodosios ve Arkadios'un Gotlara karşı yaptıkları muharebeler ve kazandıkları zaferler temsil olunmuştu. Zaten uzun müddet bu âbide bu yüzden «Oyuk sütun» adıyla birlikte «Tarihli sütun» (*Columnam historialens*, *Columna historiala*; *Colonne historique*; *Colonne historiée*) ismiyle de tanınmıştı. Bu kabartmaların üzerlerindeki harp ve muhasara sahnelerinin halk tarafından ne şekilde tefsir edildiklerine yukarıda temas etmiştik. Bellini'nin eserleri olduğu söylenen ve Banduri tarafından neşredilen bir takım büyük resimlerde Arkadios sütunun kabartmalarının temsil edildikleri iddia edilmiştir (A. Banduri: *Imperium Orientale*, Parisi's 1711, cild 2, sayfa 509 dan itibaren 18 levha). Bu resimlerin Bellini ile ilgileri olmadığı ve Arkadios sütunu kabartmalarını

temsil etmedikleri ileri sürülmektedir. (E. Müntz *La colonne théodosienne à Constantinople*, Rev. d. et gr. 1888, cild 1, sayfa 318-325; bu hususta Ebersolt: sayfa 68 de küçük bir hulâsa vardır).

İstanbul Arkeoloji müzesinde bulunan üç mermer parçasının Arkadios sütununa ait oldukları tahmin edilmektedir. Bunlardan Arkadios sütununa âdiyetine muhakkak nazarı ile bakılan tek parça 660 numaralı olanıdır. Bu, 1874 de Davudpaşa kapısı civarında denizden çıkarılarak Müzeye getirilmiş bir metreye kadar boyunda oldukça aşınmış bir kabartma parçasıdır. Bunun üzerinde biri kalkanlı iki askerle bir atın sağrısı ve arka ayakları görülmektedir. Mendel'in de işaret ettiği gibi böyle bir sahneye Geoffroy tarafından neşredilen resmin üzerinde, sütunun yedinci spiralinde rastlamak kabildir. 1315 ve 1316 sayılı parçaların ise nerede bulunmuş oldukları malûm değildir, zaten bunlar çok ufak taşlardır. Bu sonuncuların Teodosios sütununa ait olmaları büyük bir ihtimal dahilindedir. (Bu mermerlerin etraflı bir tarifleri için bk. G. Mandel: *Catalogue des sculptures*, İst. 1912, 1914, cild 2, sayfa 442 ve cild 3, sayfa 523 - 524; Resimli Rehber, İst. 1934, salon 20).

Kaidenin içinde ve medhal sofasının tavanında üzeri tezyinatlı bir levhanın bulunduğunu yukarıda söylemiştik; bu levha sütunun süslerinden yerinde kalabilen yegâne eserdir (Bir müellif yanlış olarak bu levhanın mezar odasının tavanında bulunduğunu yazmaktadır. H. Barth *Constantinople*, Paris 1906, sayfa 160). Mustatil şeklinde olan bu levhaya bir main termis edilmiş ve bunun ortasına da bir çelenk işlenmiştir. Bu sonuncusunun içinde bulunan haç, Hristiyanlığın ilk alâmetlerinden P harfini teşkil eden muhtelif şekillerle süslenmiş bulunmaktadır. Haçın kollarının arasında görülen A ve ω harfleri muhtelif şekillerde tefsir edilmiştir. (Dethier: *Der Bosphor und Constantinopel*, Wien 1873, sayfa 46). Pertusier'nin bunları İmparator Arkadios ve karısı Evdokia'nın adlarının ilk harfleri olarak kabul etmesi yanlıştır. Bunlar yukarıda da işaret edildiği gibi «Alfa» ve «Omega»dır. Üçgen şeklindeki boşluklar ise, Pertusier'nin mübalâğalı bir surette «berbat bir zevk mahsulü» olarak tavsif ettiği dal kıvrımları ve palmet motifleriyle süslenmiştir.

Celâl Esad, Arkadios sütununda yazıların mevcut olduğunu ileri sürmektedir. ki bu bir yanlışlık olsa gerektir. Zira burada görülen yegâne yazı iki harften ibarettir.

Arkadios sütununun Bizans sanatı bakımından büyük ehemmiyeti ve tesirleri hakkında A. Grabar etraflı bilgi vermiştir (A. Grabar: L'empereur dans l'art byzantin, Paris 1936, sayfa 42, 75-80, 82 ve 157).

Bizanslıların, bu sütunun bazı kehanetleri ihtiva ettiğine inanmalarına mukabil Türkler zamanında da halk arasında bir takım hurafeler ortaya çıkmıştır. kadınlara mahsus bir pazarın (Avrat pazarı) bu civarda bulunması yüzünden sütun «Avrat taşı» adını almıştır. (Burasını Fatihteki Kıztaşı = Markianus sütunu ile karıştırmamak lâzımdır).

Evliya Çelebiye göre (Seyahatname, İst. 1314, cild 1, sayfa 61) İstanbulun birçok tılsımlarından bir tanesini bu sütun teşkil etmektedir. Gûya bunun üzerinde bir maksurecik bulunmakta ve bunun üstünde güzel bir kız heykeli durmakta imiş Bu kız senede bir canlanır bir sayha koparırmış; uçan kuşların çoğu bu sayha üzerine yere düşermiş. (Bu hikâyenin tercümesi için bk. H. H. Russack: Byzanz und Stambul, Sagen und Legenden, Berlin 1941, sayfa 136 ve bu hikâyenin aynen nakli için bk. Yürük Çelebi = Vâ-Nû: Eski itikadlar, Akşam gazetesi 5 Ağustos 1939).

Evliya Çelebi bu sütunun dışında İmparatorun Hindistan (!) seferine gidişinin temsil edilmiş olduğunu yazar ve bunun tepesinden rahipler düşmanın gelişini haber verirlermiş. Peygamber dünyaya geldiği zaman bir zelzele vuku bulmuş ve bu sütun parçalanmış ise de tılsımlı olduğundan dağılmıyarak Çelebinin zamanına kadar gelmiş!!!

Başka bir rivayete göre de İstanbulun muhtelif yüksek yerlerine koyun ciğerleri konarak, ne kadar bir zamanda tefessüh ettiklerine bakılarak o semtin havasının iyilik derecesi tâyin edilmiş. Bu tecrübeye göre Arkadios sütununa konan ciğer en geç olarak bozukluğundan İstanbulda en iyi havanın Cerrahpaşa semtinde olduğu anlaşılmış. (Bay Reşad Mimaroğlu'nun İstanbul Ansiklopedisine verdiği notlardan).

Geoffroy ve Ebersolt'un işaret ettikleri gibi Arkadios sütununun etrafında toprak kazıldığı takdirde kabartma parçalarından büyük bir kısmının bulunması ihtimali vardır. Fakat Ahmed III devri gibi, büyük inşaat yapılan bir zamanda yıktırılan bu sütunun taşlarının kullanılmış olması da mümkündür. Neticesinin ne olacağı belirsiz hafriyatlardan önce yapılması gereken ilk iş, şüphesiz, kaidenin etrafını açarak onu çıkarmak ve ev sahibi kadar ziyaretçiye de nâhoş gelen zora ki misafirliğe artık bir son vermektir.

Semavi Eyice

ARKEOLOJİ ENSTİTÜLERİ — İstanbul'da yabancılar tarafından kurulan ve faaliyet-
te bulunan Arkeoloji Enstitülerinin kuruluş-
ları emsallerine nazaran hayli yenidir. İstan-
bulda ilk Arkeoloji Enstitüsü Çarlık Rusyası
tarafından tesis edilerek, bunu sonraları Ma-
car, Alman ve nihayet Fransız Enstitüleri ta-
kip etmiştir. İkinci Dünya Harbinden az bir
zaman önce de İstanbul'da bir Rumen Ensti-
tüsünün teşkili düşünülmüştü.)

Nihâyet 1958 de Hollanda Enstitüsü ku-
rulmuştur. Bunlardan başka Rum Edebiyat
cemiyeti (Bk. Hellenikos Philologikos Syllō-
gos) veya Assomption Augustin Rahipleri (bk.

Echos d'Orient) enstitüsü gibi, bilhassa İstan-
bul'un Bizans devrine ait eski eserleri ile
meşgul olan hususî teşekküller de vardı.

I. İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü: Çar-
lık Rusyasının 26 Şubat 1895 de İstanbul'da
Sakızağacında bir evde açılan Enstitüleri 1899
da Tepebaşı'nda daha büyük bir binaya taşın-
mıştı. İlmî gayesine sadık kalmadığı anlaşılan
bu Enstitü zaten, o zamanki Rus elçisi Neli-
dof'un müzaheretiyile tesis edilmiştir.

Rus Arekeoloji Enstitüsünün başna
meşhur Rus bizantinistlerinden F. I. Ouspens-
ki (veya Uspensky) (1845 - 1928) getirilmiştir.

1879 dan 1894 e kadar Odesa Üniversitesinde Profesör olan bu zat 1914 de Petersburgta neşredilen, ancak VIII inci asra kadar olan vakayii ihtiva eden, muazzam bir Bizans tarihinin ilk cildini yazmıştır. Birinci Dünya Harbi içinde ilmi tetkikat yapmak üzere, o zaman Rus işgali altında bulunan Trabzona da gelen Ouspenski'nin ihtilâl esnasında feci bir surette öldürülmüş olduğu rivayeti ortaya çıkmışsa da, Bizans tarihinin ikinci cildinin ilk kısmının 1927 de yayınlanması üzerine bu haberin yanlış olduğu anlaşılmıştır.

Bu Enstitünün içinde 25.000 cildten fazla kitap bulunan zengin bir kütüphanesi ve koleksiyonu vardı. Enstitü 1914 de faaliyetini tadil ederek kapanmıştı. 1917 de Çarlığın devrilmesi ve Sovyet idaresinin kurulması üzerine Enstitünün kitapları İstanbul Arkeoloji Müzeleri kütüphanesine devredilerek kitaplar oraya taşınmışsa da Sovyet hükûmetinin 16 Temmuz 1929 da eski Rus Enstitüsünün bütün mallarını geri istemesi üzerine bir takım münakaşalardan sonra 26.703 cild kitap ve diğer eşya Sovyetlere teslim edilerek hepsi Odesaya nakledildiler.

Rus Enstitüsü tarafından İstanbulda Yedikule civarında İmrahor İlyasbey Camiinde (eski Studyon manastırı kilisesi) 1907 de bir hafriyat yaptırılmıştır. Rusların Kaariye Camiinde yaptıkları araştırmaların neticeleri de Schmitt tarafından Sofyada neşredilmiştir. (Mecmuanın 1906 da çıkan on birinci cildinde). Ayrıca F. İ. Ouspenski tarafından Topkapı Sarayındaki hristiyan el yazmalarından meşhur Oktatök (tevratin ilk sekiz kitabı) da neşredilmiştir (Mecmuanın 1907 de çıkan on ikinci cildinde).

Mecmua: Bu Enstitünün mecmuası «İzvestija Russkago Archologiceskago İnstituta ve Konstantinopolje» adını taşırsa da umumiyet itibariyle Fransızca bir isim altında tanınır. (Bulletin de l'Institut archéologique Russe à Constantinople. - İstanbul Rus Arkeoloji Enstitüsü belletini).

1912 de 16 inci cildi tamamlanan bu mecmuada makalelerin ekserisi tabiatıyla Rus diliyle neşredilmiştir. Fakat bu arada bazı yazarlar Almanca, Fransızca veya yeni Grekçe olarak yazılmışlardır.

Bu mecmua kısmen Odesa (cild I-V) ve kısmen Sofyada (cild VI - XV basılmıştır.

Kitaplar: Rus Enstitüsü tarafından neşredilen kitaplar.

Üç adet olup bunlardan biri Bulgaristan hakkında diğer ikisi ise mecmuanın onbir ve onikinci ciltlerini teşkil eden eserlerdir.

II. — İstanbul Macar Arkeoloji Enstitüsü — Macarların Birinci Dünya Harbinde İstanbulda kurdukları Enstitü ikinci Enstitüyü teşkil eder. Başındaki müdür Prof. Anton idi. Enstitü 1917 den 1918 de harbin mağlûbiyetle neticelenmesine kadar yaşamış ve 1918 senesi Ekiminde faaliyetine son vermiştir. Burada bir takım konferanslar veriliyor ve faaliyet sahaları şöylece tesbit edilmiş bulunuyordu: Bizans, Türk, sanatların; Klâsik Arkeoloji; Hristiyan Arkeolojisi ve Türk - Macar Lengüistiği.

Macar enstitüsünün bir mecmuası yoktu. eserlerin neşrini tasarlamıştı:

a) 1614 de yazılan Cafer Efendinin Risalei Mimariyesi.

b) 1587 de yazılan Menakıbı Hünervaran.

c) Türk mimarları hakkında muhtelif monografiler.

d) Zeyrek Camii (Pantokrator manastır kilisesi) hakkında bir monografi.

Bu eserlerin ilk ikisi Armenak Sakisian'a havale olunmuştu.

Macar Enstitüsünün bastırılan eserleri şunlardır:

Neşriyatın adı:

A. Konstantinâpolyi Magyar Tudomán-yos İntézet Közleményei.

1. — Glück Henrik (Heinrich Glück): Türk sanatı 1917.

2. — Hekler Antal (Anton Hekler): Yunan sanatında ilâh ideali ve portre 1917.

3. — Mordtmann J. H.: 1526 yılında Budinin teslimi hakkında 1918.

4, 5, 6. — Kos Karoly (Karl Kos): İstanbul, şehrinin tarihi ve mimarisi 1918.

7, 8. — Moravcsik Gyula (Julius Moravcsik): Aziz Ladislaus'un kızı ve İstanbulda Pantokrator manastırı 1923 (Zeyrek Camii).

Bu eserlerin hepsi Macar diliyle neşredilmiştir. Bu seriye ait görebildiğimiz yegâne fasikül 7-8 numaralı olup burada kısa bir Almanca hulâsa mevcuttur.

Macar Enstitüsü kapandıktan sonra kütüphanesi Alman Enstitüsüne devredilmiştir.

İkinci Cihan Harbinden sonra, Ankara Üniversitesinde vazifeli Halasi Kun tarafından, bu kitaplar Macar hükûmetince Ankara Üniversitesine hibe ettirilmiştir. Büyük bir kısmı İstanbul hakkında olan bu kitaplar halen Ankarada Dil - Tarih - Coğrafya Fakültesindedir.

III. — Alman Arkeoloji Enstitüsü: İlk Alman Arkeoloji Enstitüsü 1829 da Romada kurulmuştur. 1859 da Prusya devlet enstitüsü unvanını alarak, 1871 de Alman İmparatorluk Enstitüsü olmuştur.

Alman Arkeoloji Enstitülerinin merkezi Berlinde Maienstr. 1 de bulunuyor ve her sene Arkeolojinin kurucusu J. - J. Winckelmann adına burada büyük merasim yapılarak Winckelmanns adına Programme'ler neşrediliyordu. 1941 de bunların 100 üncüsü bastırılmıştı. Berlindeki merkezin Archäologische Anzeiger mecmuasına ilâve olarak 1887 denberi Jahrbuch des Deutschen Archäologischen Instituts adında bir mecmuası çıkmaktadır.

Alman Arkeoloji Enstitüleri başlıca beş tane idi. Sonraları 2 enstitü daha açıldı. (Viyana ve Madrid).

a) İtlyâ Enstitüsü - Römische Abteilung: Bir mecmuası ve ayrıca seri halinde neşriyatı vardır.

b) Yunanistan Enstitüsü - Athenische Abteilung: Athenische Mitteilungen adında bir mecmuaya sahiptir.

c) Mısır Enstitüsü - Deutsches Institut für ägyptische Altertumskunde, Abteilung Kairo.

d) Almanya Enstitüsü - Abteilung Frankfurt am Main: Germanistik sahasında çalışmaktadır.

e) Türkiye Enstitüsü - Abteilung İstanbul des Archäologischen Institutes des Deutschen Reiches. 1878 denberi Humann, Wiegand ve Schede Türkiyede bir Enstitü kurmak işiyle alâkadar oldular. 1924 de Alman Elçiliğinde bir kısım Enstitüye tahsis olundu. Müdür olarak Martin Schede getirilmişti. 1929 da Alman Enstitüsü Sıraselve'deki Alman Hastahanesi yanında şimdiki binasına taşındı ve 1930 da resmen açıldı.

İstanbuldaki Arkeoloji Enstitüsünün 1930 danberi iki ayrı seriden başka seri harici de neşriyatı vardı.

Seri: I İstanbuler Mitteilungen:

1. — H. Ritter: Orientalia 1933.
2. — P. Wittek: Menteşe beyliği 1934.
3. — Ritter, Ruska, Sarre, Winderlich: Acem çini tekniği 1935.

4 — Tahsin Öz! Fatihin iki vakfiyesi 1935.

5. — K. Bittel: Anadolu tetkikleri 1942. 1955 den itibaren bu seri yılda bir neşredilen bir dergi mahiyeti almıştır. 1958 de sayı 8 yayınlandı.

Seri: II. İstanbuler Forschungen:

1. — A. Müfid: Yunanlılar ve Romalı-larda kat işaatı. 1932.

2. — A. Schober: Laginada Hekate mâbedi Frizi 1933.

3. — K. Oloş Dalman: İstanbulda Valens-Bozdoğan su kemeri 1933.

5. — K. Bittel: Yazılıkaya kabartmaları 1934.

6. — K. Bittel: Anadoluda prehistorik araştırmalar 1934.

7. — G. Bruns: İstanbul Hipodromunda Dikilitaş ve kaidesi 1935.

8. — A. - M. Scheider - W. Karnapp: Byzanz 1936.

9. — A. - M. Schneider: İznik şehri suları 1938.

10. — F. Dörner - R. Naumann: Kommagene'de araştırmalar 1939.

11. — K. Krause: Boğazköyde beşinci mabet 1940.

12. — A. - M. Scheider: İstanbulda Aya-sofya garp avlusu hafriyatı 1941.

13. — K. Otto Dorn - R. Anhegger: İslâm İznik 1941.

14. — K. Dörner: Bitinya harabeleri 1941.

15. — M. Pfannenstiel: Anadolu eski taş devri medeniyetleri 1941.

16. — A. - M. Schneider: İznikte Roma ve Bizans eserleri 1943.

17. — Anadolu ve Bizans, 1950.

18. — H. Bossert; bir Hitit Kral mührü, 1944.

Seri harici neşriyat:

1. — Türkiyede ilmi seyahatler için kılavuz 1933.

2. — M. Schede: Priene harabeleri. 1934.

3. — K. Bittel: Hitit paytahtı, Boğazköy harabeleri, 1937.

4. — M. Schede, S. Schultz: Ankara ve Avgustus 1937.

5. — K. Bittel: Demircihöyük, 1939.
6. — T. Wiegand: Palmyra, 1932.
7. — T. Wiegand - E. Mamboury: Hipodrom ile Marmara arasında Bizans sarayı 1934.

8. — K. Weitzmann: IX ve X uncu asırlarda Bizans kitap tezyinatı. 1935.

Bunlardan başka Berlindeki merkez muhtelif seriler halinde şu eserleri de neşretmiştir:

Bilderhefte antiker Kunst Herausgegeben vom Archäologischen Institut des Deutschen Reiches Heft: VI.

A. - M. Scheneider: Die Haghia Sophia zu Konstantinapel, 1939. (İstanbulda Ayasofya).

Antike Denkmäler:

Fr. Krischen: İstanbul surları I restitüsyonlar, 1938.

Dr. Meyer - Plath ve A. - M. Schneider: İstanbul surları II, 1943.

İstanbul Alman Arkeoloji Enstitüsünün müdürü M. Schede Berlin ana merkeze müdür tâyin edilince İstanbula müdür olarak K. Bittel tâyin edildi.

Berlin Ruslar tarafından işgal edilmeden az evvel A. - M. Schneider İstanbulda Sultanahmette bulunan ve Alman Arkeoloji Enstitüsü tarafından kazılan Aya Öfemiya Martiryonu (Şehitlik) nun freskolarını renkli fotoğraf olarak neşre başlamış ve ilk tecrübe baskıları yapılmıştı.

Berlin'in 1945 de işgali sırasında bu baskılar kaybolmuş, A. M. Schneider'in 1952 de ölümü üzerine de yeniden hazırlanmaları ihtimali ortadan kalkmıştır. Alman Enstitüsü, 1944 de Alman devleti ile siyasî münasebetlerin kesilmesi üzerine kapanmış, 1948 sonlarında İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesinin idaresine bırakılmış ve 1959 da yeni Alman hükûmetine devredilmiştir. Bu tarihtenberi yine eski müdürü Prof. Dr. K. Bittel'in idaresi altında çalışmakta, kazı, neşriyat ve kütüphanesini genişletme faaliyetine devam ederken, kış aylarında Türk ve yabancı ilim adamlarına verdirdiği konferanslar ile canlı bir faaliyete sahne olmaktadır.

IV. — Fransız Arkeoloji Enstitüsü: Fransızların da dünyanın muhtelif yerlerinde Enstitüleri vardı. 1848 de Atınada Ecole fran-

çaise d'Athènes kurulmuş ve burada talebe yetiştirilmesine de önem verilmiştir.

1881 de Kahire de Institut français d'Archéologie Orientale.

1898 de Hanoïda Ecole française d'Extrême Orient.

1922 de Şamda Institut d'Archéologie et d'Art musulman.

1933 de Şamda Institut français de Damas.

Fransızlar Homolle'un teşvikiyle 1902 de İstanbulda bir Enstitü kurmağa teşebbüs etmişler fakat bir netice elde edememişlerdi. 1933 de ölen ölen kıymetli. Bizantinist Jean Ebersolt 1908 - 1909 da aynı vazife ile İstanbula gelerek tetkiklerde bulundu. Sonraları meşhur Charles Diehl bu hususu uzun uzadıya tetkik ederek şu neticeye vardılar:

Ch. Diehl umum müdür olacak ve arada sırada İstanbula gelecek, daimî müdür ise Strassburg Üniversitesinden gelen ve İstanbul Darülfünununda hoca olan A. Gabriel tâyin edilecekti. Kendilerine merkez olarak Soğukçeşme Askerî Rüşdiyesi (şimdiki Adli Tıp) ni seçmişlerdi. Bu arada Kadıköyündeki Assomptionist Avgustin Papazlarının zengin kütüphaneleri de buraya getirilecekti. Fakat rahibler ile anlaşmak kabil olmadı. H. Boyer ve C. Bouglé bu mesele ile bir müddet daha uğraştıktan sonra neticede Fransız elçiliği bahçesinde mevcut bir bina bu işe tahsis ve Prof. Albert Gabriel'in müdürlüğü altında 1 Ekim 1930 da resmen açıldı. 1956 da A. Gabriel'in emekliye ayrılması üzerine müdürlüğe değerli epigrafist Prof. Louis Robert tâyin olundu.

Fransız Enstitüsü sadece Arkeoloji değil fakat Türkiye ile ilgili bütün sahalarla meşgul olmağı tercih etmişti. Yavaş yavaş büyüyen kütüphanesi henüz pek zengin sayılmasa da tahminen 6000 cilde yakın kitaba sahiptir.

Neşriyatı başlıca üç zümreye ayrılır:

1) Memoires:

1. — Fehmi Edhem - İvan Stchoukine: İstanbul Üniversite kütüphanesinde resimli şark elyazmaları.

2. — E. Chaput: Türkiyede Jeolojik ve jeomorfojenik seyahat etütleri.

3. — R. Jestin: Suruppak Sumer tabletleri.

4. — P. Devambex: İstanbul Müzesinde büyük bronzlar.

5. — L. Delaporte: Malatya. Arslantepe I Arslanlar kapısı.

6. — A. Gabriel: Boğaziçinde Türk kaleleri.

7. — L. Robert: Mylasa civarında Sinin mâbedi I. Kitabeler.

II) Etudes Orientales:

1. — E. Saussey: Zamanımızın Türk neircileri.

2. — L. Robert: Anadolu şehirleri.

3. — F. Köprülü: Osmanlı devletinin menseleri.

4. — E. Saussey: Türk halk edebiyatı

5. — L. Robert: Anadolu tetkikleri.

6. — Molla Lûtfinin eserinin tercemesi.

7. — Jestin: Sumer fiili, C. I.

8. — İbni Sabin: İmparator Frederik II ile felsefî muhabereleler cild I. Arabca metnin neşri.

9. — R. Jestin, Sumer fiili, c. II.

10. — Anadolu, fasikül 1 (birinci kısım)

11. — H. Metzger, Antalya müzesindeki votif âbideler kataloğu.

12. — Anadolu, fasikül I (ikinci kısım).

13. — R. Jestin, Sumer fiili, Zeyil

14. — Anadolu, fasikül II (birinci kısım).

III) Publications Diverses:

1. — A. Gabriel: Anadoluda Türk âbideleri:

Cild 1: Kayseri - Niğde.

Cild 2: Amasya - Tokat - Sivas.

2. — A. Gabriel: Şarkî Anadoluda arkeoloji seyahatleri (2 cild).

3. — H. Edib: De quoi s'agit-il? Türkçe metin ve tercemesi.

Frikyada Arkeoloji araştırmaları:

1. — E. Chaput: Jeoloji ve fizikî coğrafya.

2. — A. Gabriel, Midas şehri, topoğrafyası.

3. — E. Haspels, Midas şehri, keramikler ve çeşitli buluntular.

Fransızların Atinadaki Enstitülerinin müdürü olan R. Demangel'in idaresi altında ayrıca bir neşriyat serisi daha vardır ki bilhassa bunun ikinci fasikülünü teşkil eden büyük bir cild İstanbul hakkında yazılmış olan en mühim kitaplardan biridir denebilir.

Recherches françaises en Turquie:

1. — R. Demangel: Prosetilos'un olduğu söylenen tümülüs.

2. — Demangel - Mamboury: İstanbul birinci Rejyonu: Manganlar mahallesi, 1939.

3. — Demangel - Hebdomon (Bakırköy) topografyası, 1945.

V. — İstanbulda kurulması düşünülen bir Rumen Arkeoloji Enstitüsü: İkinci Dünya Harbinden az evvel Rumenler Sofya ve Atina'da birer Enstitü kurmayı tasarlıyorlardı. Yaş Üniversitesi Profesörlerinden Bizantinist Bratianu böyle bir Enstitünün de İstanbulda kurulmasını istemiş ve teklif etmişti. Bunun bir neticesi çıkmadı ve Enstitü kurulamadı.

VI. — Hollanda Enstitüsü: Uzun hazırlıklardan sonra Beyoğlunda eski Hollanda elçiliği binasının üst katında bir enstitü kurulması kararlaştırmış ve Prens Bernhardt'ın da hazır bulunduğu bir merasimle 1958 de enstitü resmen faaliyete geçmiştir. Kütüphanesi henüz kurulma safhasında olan enstitünün neşriyatı arasında yalnız bir tanesi, XVIII. asırda bir Hollandalı ressamın eserleri hakkında olanı, İstanbul tarihi bakımından önemlidir.

Bibliyografya:

A. Hekler: Institut scientifique Hongrois de Constantinople (Körösi Czoma Archivum I. Kötet 2. Szâm.Budapest 1921).

Halil Edhem Eldem: İstanbulda iki irfan evi: Alman ve Fransız Arkeoloji Enstitüleri ve bunların neşriyatı. İstanbul Müzeleri neşriyatı XIV İstanbul 1937.

G. Bratianu: De la nécessité du Institut roumain d'Histoire et d'Archéologie à Constantinople. (rumence). Revista istorica Române III. 1938.

Fransızcası: Etudes byzantines d'Histoire économique et sociale adlı eserin 275-279 sahifelerinde. Universitates Mihăileana din Iaşi IV. aPris 1938.

G. Rodenwaldt: Archäologisches Institut des Deutschen Reiches. 1829-1929. Berlin 1929.

Semavi Eyice

ARKEOLOJİ MÜZELERİ — Bizde müzecilik geçen asrın ortalarında başlamıştır. Sultan Abdülmecid (1839 - 1861) zamanında Topkane-i Âmire Müşiri Fetfi Ahmed Paşa eski Aya İrini kilisesi olan Harbiye Ambarının avlusunda bazı eski eserleri toplamıştı. Bu başlangıcın tarihi henüz kat'iyetle tesbit olunamamıştır. Bu bina bir müzeye elverişli olmaktan çok uzak bulunmasına rağmen o zaman için ihtiyacı karşılamaya kâfi geliyordu. Müzemizin ilk nüvesi böylece 1846 veya 1847

yıllarına doğru meydana geldi. Fethi Ahmed Paşa 13 Şubat 1858 de vefat etmişti. 1852 ye doğru İstanbul'a gelen meşhur Fransız muharriri Th. Gautier Constantinople (Ed. Charpentier Paris 1918 sayfa 287) adlı eserinde bu ilk müzenin muhtevasını kısacana hulâsa eder. Bu vaziyet yirmi sene kadar daha devam ederek ancak Albert Dumont tarafından 1868 de müzenin ilk kataloğu neşredildi.

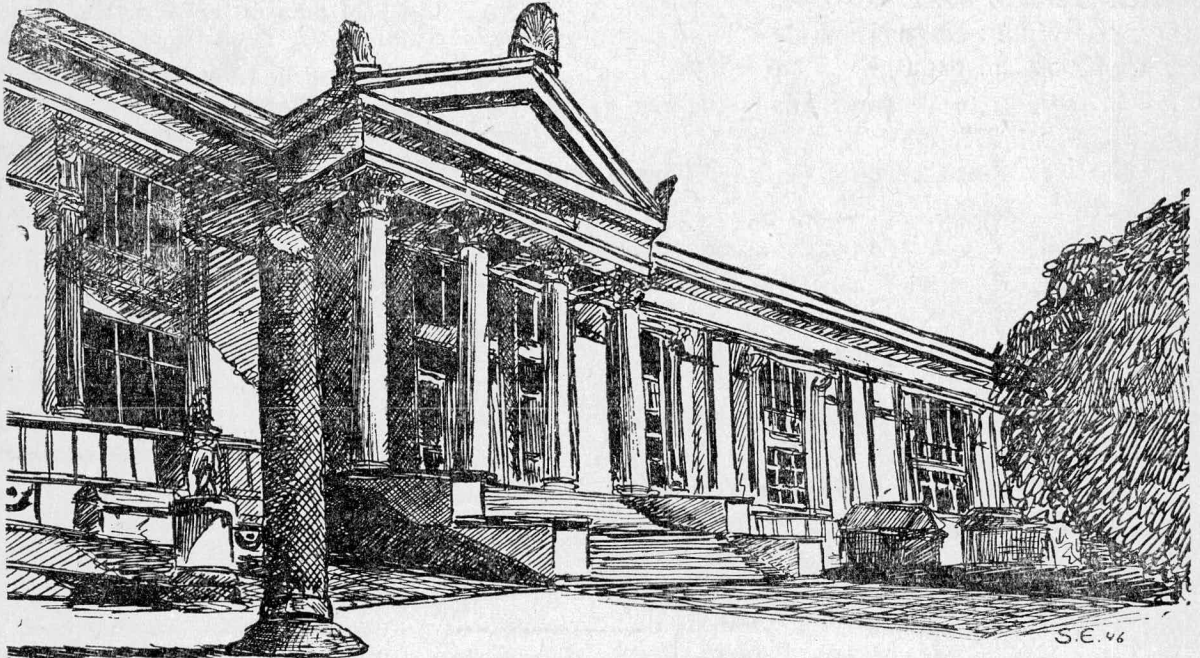
1869 da Sadrazâm Ali Paşa bu koleksiyona Müzeyi Hümâyun adını vererek 8 temmuzda Galatasaray öğretmenlerinden İngiliz E. Goold'u buraya müdür tâyin etti. Goold 1871 de ikinci bir katalog neşretti. Bu katalogun resimlerini Limoncuyan adında bir ermeni yapmıştı. Müze üç sene büyük bir gelişme kaydetti. Maarif Nazırı Saffet Paşa (nazırlığı: 1868-1871 ve 1874-1875) birçok vilâyetlere tamimler göndererek eski eserlerin toplanmasını emretmişti. Bu arada Goold bir tane de kütük defteri tanzime çalışıyordu.

Sadarete geçen Mahmud Nedim Paşa 1871 de Müzeyi lâğvetti ve Avusturya elçisi Baron Prokesch - Osten'in tavassutu ile İstanbul'da Avusturya Lloyd'unun acentesinin oğlu ressam Terenzioyu muhafız tâyin etti. Böylece kendisini etrafındakilere pek sevdirmeyen Goold vazifesinden çıkarılmış oldu. Terenzio yeniden kütük tanzimine girişti ise de kayda sayan bir icraatta bulunamadı.

1872 ağustosunda Maarif Nazırı Ahmed Vefik Paşa Müze Müdüriyetini yeniden ihdas ve başına da Alman âlimi Dr. Dethier'yi getirtti (B. : Dehthier' A.). Bu zat 1881 de vefatına kadar bu mevkii muhafaza etti. 1875 sonlarında Subhi Paşanın arzusu üzerine Dr. Dethier Müzeyi Aya İrini'den Fatih devrine ait bir bina olan Çinili köşke nakletti ve burası 1880 de açıldı. Subhi Paşa 36 maddelik bir Âsari atika nizamnamesi tertip ederek bulunan eski eserlerin; bulan, arazi sahibi ve Müze arasında üçe taksim edilmesini karar altına almıştı. Bu âdil nizamname memleket bakımından çok zararlı idi. netekim bu kanunun arkasında birçok dalavereler döndü.

Dr. Dethier 1872-1880 seneleri arasında müzecilik tarihi bakımından eşsiz bir değere sahip bir de defter tertip etmişti. 1874 de Dr. Dethier ikinci bir dosya daha tertip etmiş ve 1880 de son olarak kâtibi C. Wollers'e ufak ve yeni bir katalog yazmıştı. 1871 denberi Selânikte oturan Giovannaki adında bir rumla Bandırmalı Takvor Ağa isminde bir ermeni 1869 dan 1878 e kadar Müzeye eski eser temin etmişler ve sonraları bunlara İstanbul'da Davudpaşa İskelesi Kasabıyas mahallesinde Derviş Hüseyin adında birisi daha katılmıştı.

Dr. Dethier'nin 1881 de vefatı üzerine Osman Hamdi Bey Müzeye müdür tâyin edildi ve müzecilik tarihinde yepyeni bir çığır

İstanbul Arkeoloji Müzesi
(Resim: Semavi Eyice)

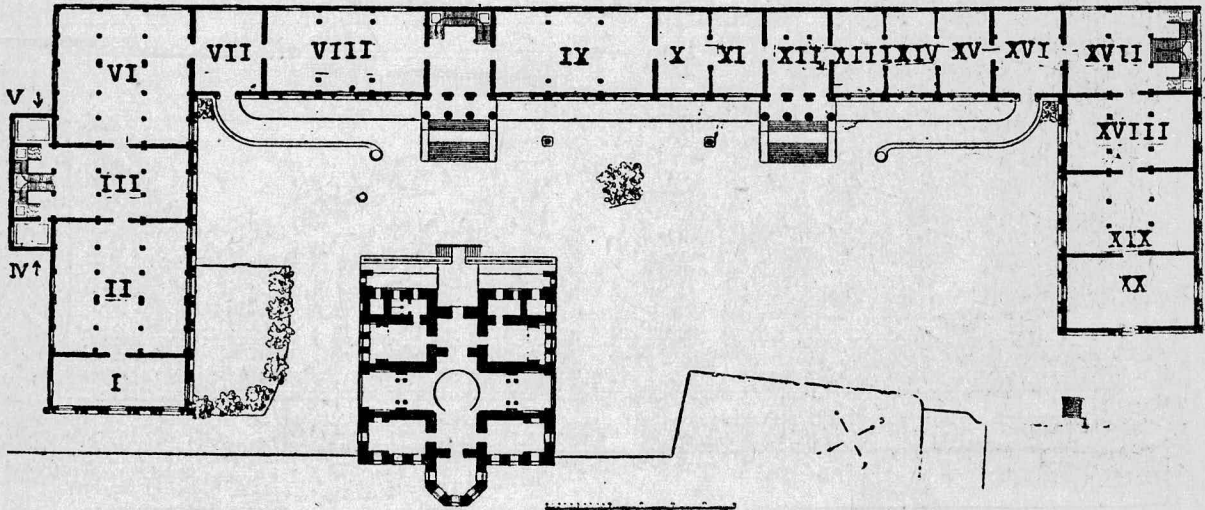
açıldı. Hayatını Hamdi Bey maddesinde yazacağımız bu zat Sadrâzam Edhem paşanın oğlu idi (B. : Hamdi Bey, Osman; Edhem Paşa). Osman Hamdi 30 aralık 1842 de İstanbulda doğdu. Viyanada yetişti ve 1860 da Parise Hukuk tahsiline gitti ise de orada bilhassa resme çalıştı. 1869 da İstanbula dönerek Bağdat valisi olan Midhat Paşa ile birlikte Bağdata gitti. Muhtelif mümtaz memuriyetlerde bulunduktan ve bu arada da 1873 Viyana sergisinde Osmanlı komiserliği yaptıktan sonra Dr. Dethier'nin ölümü üzerine 30 Ağustos 1881 veya aynı senenin 11 Eylülünde Müze Müdürlüğüne tâyin edildi. O sırada Fransadan getirtilen Salomon Reinach Müzeyi tanzime ve kataloğunu yapmağa memur edildi. 1882 de Hamdi Bey yeni bir Âsari atika nizamnamesiyle eski eserlerin hudut dışına çıkartılmasına sed çekti. Nihayet şimdiki Yakınşark Eserleri Müzesi binasında 20 talebe ile ilk Sanayii Nefise mektebi kuruldu.

Osman Hamdi Beyin dünyaca şöhretini temin eden en muazzam eseri Sayda Krallar Nekropolunun keşfidir. Bunlar 1887 - 1888 seneleri arasında çıkarılmış muhtelif cins, şekil, kalite ve ölçüde 21 adet lâhiddir. İçlerinde İskender lâhdi denen şaheserden maada Ağlayan Kadınlar lâhdi, Likya lâhdi, Satrap tipi lâhid ve enteresan bir nümune olarak meşhur Tabnit lâhdi bulunuyordu. Hamdi Bey Salomon Reinach ile birlikte 1882 de Pariste neşredilen «Une nécropole royale de Sidon» adlı büyük eserini bastırıldı.

1891 de artık dar gelmeğe başlayan ve yeni nakledilen lâhidleri almayan Çinili köşkün karşısında yeni bir Müze binası inşa edildi. 13 Haziran 1891 de küşad olunan bu yapı Ağlayan Kadınlar lâhdinin esas motiflerini ihtiva ediyordu. Vallaury Efendi adında bir mimar bu inşaatı üzerine almıştı.

1893 de A. Joubin tarafından yeni ve küçük kataloğlar Türkçe ve Fransızca olarak tertip edilip bastırıldı. 1891 de Hamdi Bey yanına kardeşi Halil Edhem Beyi muavin olarak almıştı. Hamdi Beyin artık büyük bir şöhreti vardı. 1898 de Atina Fransız Enstitüsü, 1904 de Berlin Kaiser Friedrich Museum, 1908 de İspanyada Oviedo Üniversitesi ona madalyalar yolladılar ve Institut de France, Berlin, Londra, Viyana, Philadelphia, Boston Arkeoloji Enstitüleri onu âza seçtiler. Almanyanın Bonn, Heidelberg ve Leipzig Üniversiteleri ile İngilterenin Aberdeen Üniversitesi onu fahri Doktor seçtiler. 1902 ve 1908 de müze binaları genişletildi. Bu inşaat gayet büyük zorlukları yenerek oluyordu. Böylece inşaat muazzam bir servet tam 50.000 altın harcandı.

24 Şubat 1910 da Osman Hamdi Bey vefat ederek Gebzeye gömüldü ve müzenin bir salonuna onun hâtırasını tebci eden bir levha tesbit edildi. 27 Şubat 1910 da Halil Edhem Bey Müze Müdürlüğüne getirtilerek 28 Şubat 1931 de kedi arzusu ile tekaüd olunca ya kadar bu mevkide kaldı. O tarihten itibaren ise Bay Aziz Ogan Müze Müdürlüğüne

İstanbul Arkeoloji Müzesi
(Plânda ortadaki münferid yapı Çinili Köşktür)

geldi, 1933 de Dr. Arif Müfid Mansel müdür muavinliği vazifesine tâyin edildi; ve bu vazifede 1946 ya kadar kaldı. Aziz Ogan'ın 1954 emekliye ayrılması üzerine 1946 danberi muavinini olan Rüstem Duyuran müdür olmuştur.

Müzenin son derece zengin fakat maatteessüf hemen hemen 1925 tenberi içine yabancı yeni neşriyat pek girmeyen büyük bir kütüphanesi vardır. Bu kütüphane Cevad Paşanın kitaplarını ihtiva eden ayrı bir salona ve Sultan Reşad'ın kitaplarını ihtiva eden bir bölüme sahiptir. Vaktiyle Mystakides Efendi tarafından tertip ve tanzim edilen bu güzel kütüphane, S. Nüzhet Ergun ve müsteşrik Reşer tarafından bir müddet idare edilmiştir.

Müzenin başlıca kataloğları:

1 — A. Dumont: Le musee Sainte Irène R. A. II 237 - 263 - 1868.

2. — E. Goold: Catalogue explicatif, historique, et scientifique d'un certain nombre d'objets contenus dans le Musée Imperial de Constantinople fondé en 1869 sous le grand veziriat de Son Altesse Âli Pacha. Constantinople - Galata 1871.

3. — C. Wollers: Catalogue. 1880.

4. — S. Reinach: Catalogue du Musée Imperial d'Antiquités 1882.

5. — G. Edhem: Takvimi meskûkâtı Selçukiye 1892.

6. — G. Edhem: Takvimi meskûkâtı Osmanîye 1890.

7. — G. Edhem: Meskûkâtı Türkmanîye kataloğu (Fransızcası da var) 1893.

8. — A. Joubin: Monuments funéraires catalogue sommaire (Türkçesi de var) 1893.

9. — A. Joubin: Catalogue des sculptures grecques, romaines et byzantines (Türkçesi de var) 1893.

10. — G. Edhem: Sasaniyan ve Bizanten tarzında sikkeler 1894.

11. — J. H. Mordtmann: Catalogue des antiquités himyarites et palmyréniennes (Türkçesi de var) 1895.

12. — V. Scheil: Âsarı Mısıriye kataloğu 1899.

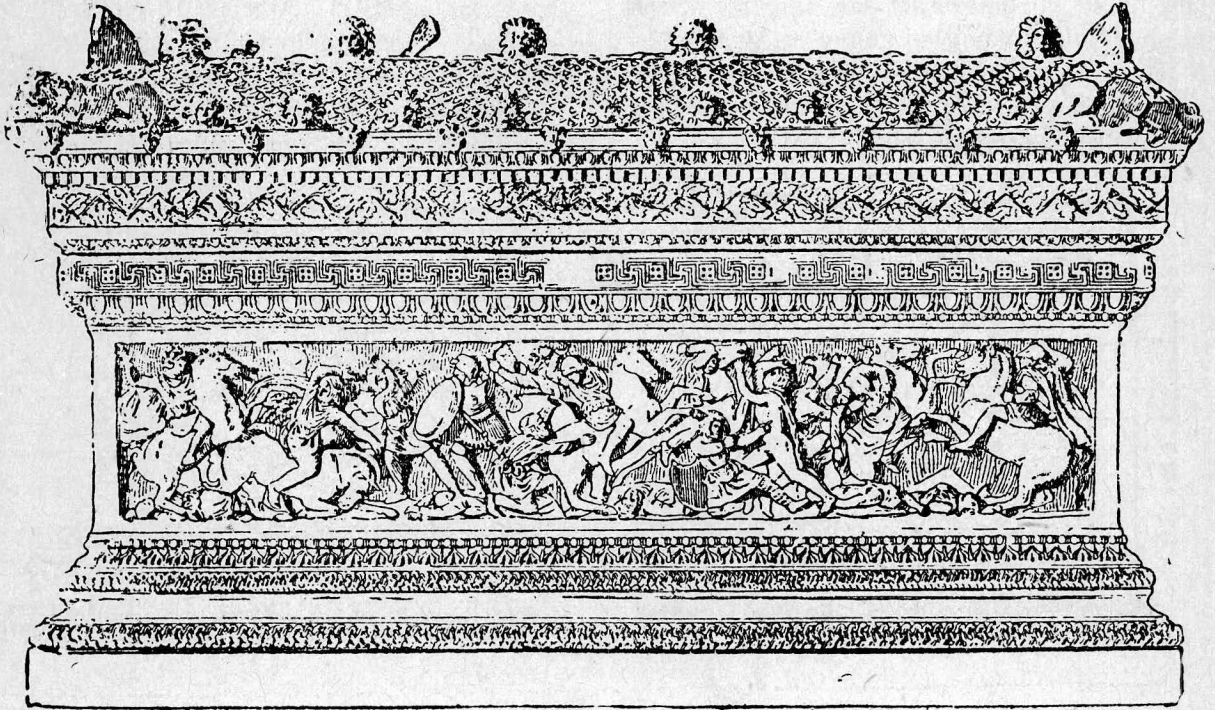
13. — Mübarek: Mülûki Cengiziye, İlhanîye ve Kırımhanları sikkeleri 1900.

14. — H. Edhem: Kurşun mühürler kataloğu 1904.

15. — J. Ebersolt: Catalogue des poteries byzantines et anatoliennes 1910.

16. — G. Mendel: Catalogue des figurines de terre cuite 1908.

17. — G. Mendel: Catalogue des sculp-

Büyük İskender Lâhdi cenk sahnesi
(Resim: Mendel kataloğundan)

turs grecques, romaines et byzantines (3 büyük cild, biraz eskimiş olmasına rağmen âbidevî bir eser olmaktan çıkmış değildir). 1912-1914.

18. — H. Edhem: Meskûkâtı Osmaniye 1916.

19. — E. Unger: Katalogue der babylonischen und assyrischen Sammlung 1918.

20. — Guide des sculptures grecques, romaines et byzantines 1921.

21. — J. Ebersolt: Catalogues des sceaux byzantins 1922.

22. — J. Lewy: Die altassyrischen Texte von Kültepe bei Kaisarije 1926.

23. — Guide aux antiquités Assyro-babyloniennes 1926.

24. — M. Schede: Griechische und römische Skulpturen des Antiken Museums (İstanbul Müzelerinde şaheserler No. 1). Türkçeli, Berlin W. de Gruyter 1928.

25. — E. Zimmermann: Altchinesische Porzellane im alten Serai. (İstanbul müzelerinde şaheserler No. 2). Türkçeli. Berlin W. de Gruyter 1930.

26. — E. Kühnel: Die Sammlung türkischer und islamischer Kunst in Çinili köşk. (İstanbul müzelerinde şaheserler No. 3). Türkçeli Berlin W. de Gruyter 1937.

27. — A. Müfid: Katalogue der Bleiskulpturen 1932.

28. — Resimli rehber, Yunan, Romen ve Bizantin heykeltıraş eserleri (fransızcası da var) 1934.

29. — Âsari atika müzesi, Tunç eserler rehberi (fansızcalı) 1937.

30 — Resimli Rehber, 1953 (İngilizcesi de vardır).

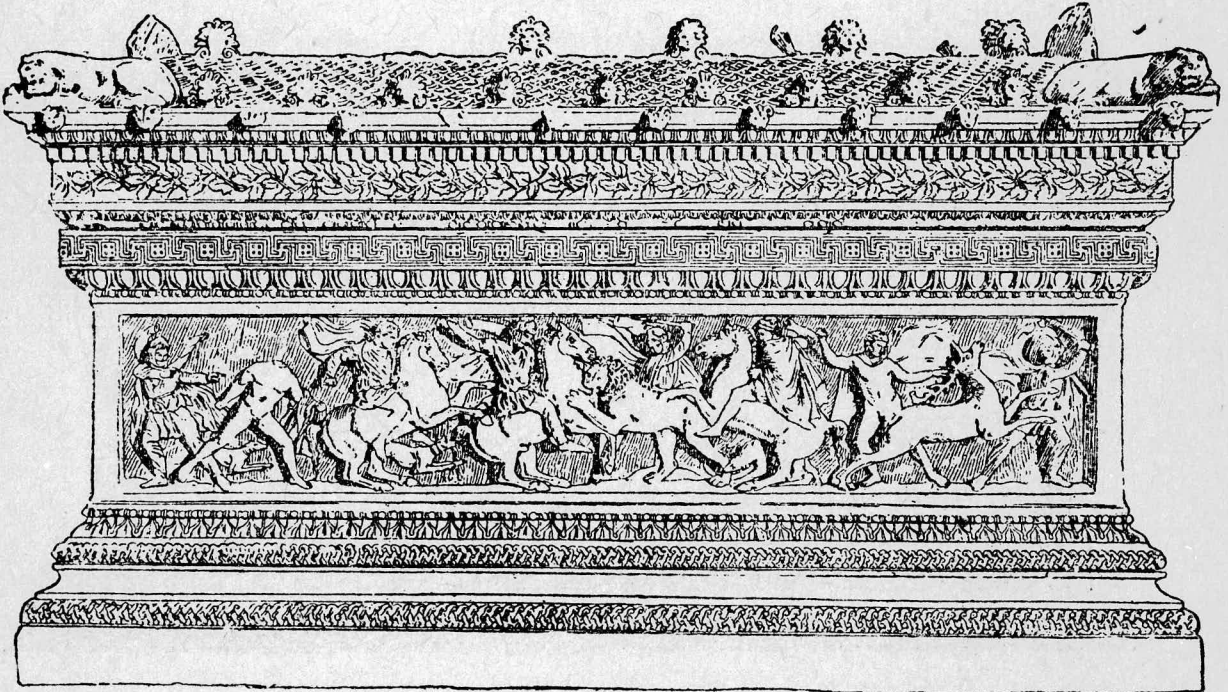
31. — N. Fıratlı, İstanbul Arkeoloji Müzeleri seçme Bizans eserleri rehberi, 1955 İngilizcesi de var).

Diğer müzelerin katalogları bu listeye dahil edilmemiştir. Bunlardan başka İstanbul Arkeoloji müzelerinin neşriyatı vardır. Bu neşriyatın tam bir listesini ve müzelerde satılan diğer kitapların adlarını müzenin bastırıldığı son eser olan «İstanbul Arkeoloji Müzeleri Yıllığı. No. 7, 1956» nın kapaklarında bulmak kabildir.

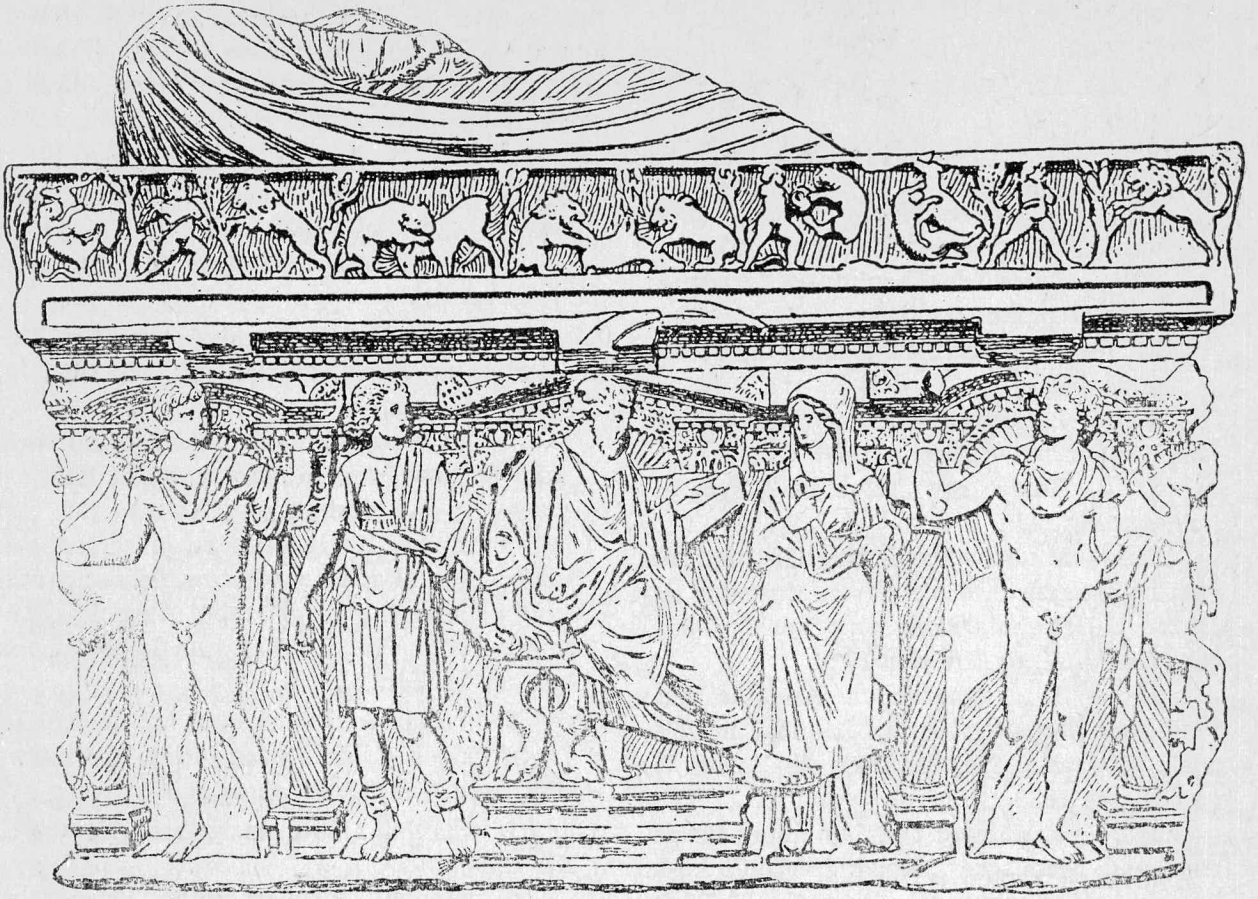
Bunlardan başka müzenin bir de bülteni vardır ki son yıllarda ufak ölçüde bir müzecilik dergisi mahiyeti almıştır:

1. İstanbul Müzeleri yıllığı (Neş. No. XI) 1934.

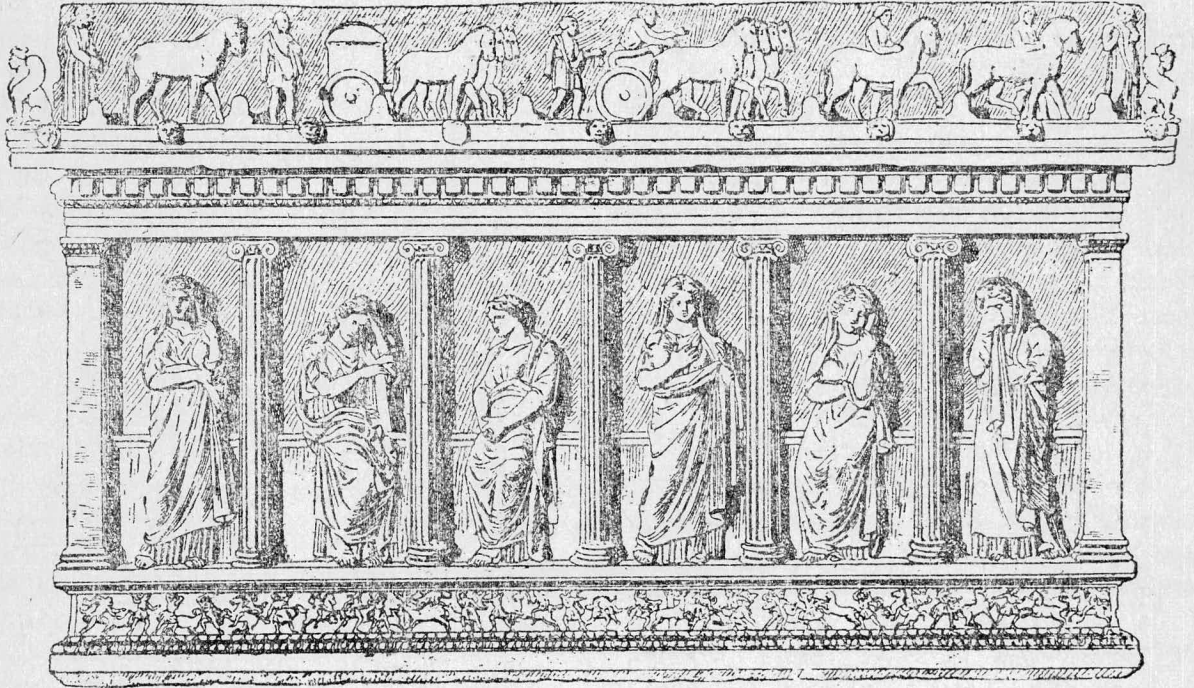
2. İstanbul Müzeleri yıllığı (Neş. No. XV) 1937

Büyük İskender Lâhdi av sahnesi
(Resim: Mendel katalogundan)

Sidamara Lâhdi
(Resim: Mendel katalogundan)

Ağlayan Kadınlar Lâhdi
(Resim: Mendel katalogundan)

3. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (Neş. No. XVI) 1949

4. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (Neş. No. XVII) 1950

5. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (Neş. No. XVIII) 1952

6. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (Neş. No. XIX) 1953

7. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (Neş. No. XX) 1956

8. İst. Ark. Müzeleri yaylığı (basılmakta).

Bu bültenlerden ilk ikisi türkçe ve fransızca diğerleri türkçe ve ingilizcedir.

Arkeoloji müzesinin yanında bulunan, Çinili köşk İslâm eserleri ile Eski Şark eserleri müzesinden ayrıca bahsedilecektir. (B. : Çinili köşk ve Eski Şark eserleri müzesi).

İstanbul Arkeoloji müzesinde belli başlı eserler:

1. — No. 198 - 230: Laginada Hekate mâbedi frizleri.

Frizlerin izahı henüz bir meseledir. Bunların üzerlerindeki kabartmalar Roma ve Hekate kültürü ile ilgilidir.

2. — No. 112: Sidamarra lâhdi. Ereğli - Karaman yolu üzerinde bulunan bu lâhid çıkarıldığı yerin ismi ile adlandırılır. M. S. III asıra ait olan bu eser Sidamara tipi denen bir lâhid nevinin bir nümunesidir, üzerindeki kabartmalarda ölen, karısı, pek muhtemel kızı, at tutan Dioskürler, av sahneleri, hediyeler getiren bir genç kadın temsil olunmuşlardır. Kapağın üzerinde ölü ve karısı yatar vaziyette temsil olunmuşlardır.

3. — No. 145: Medüz başı.

İstanbulda Çemberlitaşta bulunan bu güzel kabartma M. S. IV asıra aittir. Korkunç olması icabeden bu yüzde daha ziyade hayret ve tebessüm göze çarpar.

4. — No. 10: Ağlayan Kadınlar lâhdi 350 tarihlerinden az evvel yapılan bu lâhid bir İyon mâbedi tipini canlandırmakta olup, sütunların arasında hüznü ve ağlar vaziyet-

Tralles Efebosu Heykeli
(Resim: Salih Sinan)

te kadın kabartmaları yapılmıştır. Burada Anadolunun garbi cenubisinde Kanthos Ne-reidler âbidesi ve Halikarnasso (Bodrum) Mav-zelos türbesinde görülen mahalli hususiyetler göze çarpar.

5. — No. 68: İskender lâhdi olarak tanınan lâhid.

İstanbul müzelerinde ve dünyada mevcut en güzel eserlerden birisini teşkil eden bu lâhid M. Ö. IV asrın son yarısına aittir. Ağlayan kadınlarda olduğu gibi eskiden renkli olan bu lâhdin kabartmalarında İskender ile Pers kralı Darius mücadele ederken gösterilmiştir. Diğer cephelerde bir aslan avı ve muhtelif döğüş sahneleri temsil edilmiştir.

6. — No. 9: Satrap lâhdi.

Sidon nekropolünde bulunan üçüncü mühim lâhid olup V. asrın ortalarına aittir. Kabartma olarak üzerinde sakallı bir Şarklı Satrap temsil edildiğinden lâhid böyle tesmiye olunmuştur. Bu eser her bakımdan tetkike şayandır.

7. — No. 78: Kral Tabnitin lâhdi.

IV üncü asrın başlarına ait antropoid bir lâhiddir. Evvelâ bir kumandana ait olduktan sonra Kral Tabnit tarafından satın alınarak kendisine mezar olmuştur. İçinde bulunan mumyası çok fena bir haldedir.

8. — No. 530: Arkaik adam başı:

M. Ö. IV. asırda yapılan bu enteresan baş Rodosta bulunmuştur. Arkaik eserlerin en büyük hususiyetini teşkil eden belli belirsiz esrarengiz gülümseme bu başta gayet barizdir. Çekik gözler, çıkık elmacık kemikleri, itinalı saçlar bu hususiyetleri tamamlar.

Artemis Heykeli
(Resim: Salih Sinan)

9. — No. 542: Dinlenen Efeb heykeli.

Aydında (Tralles) bulunmuş ve M. Ö. III üncü asra aittir. Genç atlet yorulmuş, terlemiş ve bir manto ya sarılarak dinlenmektedir. Yüzünde hafif bir tebessüm sezilir.

10. — No. 624: Hermafrodit heykeli.

Hellenistik devreye ait çok güzel ve mükemmel bir eserdir. Dirseğine dayanan ve açılan elbisesinden bütün gövdesi ve hususiyetleri görülen bu mitolojik ilâh heykeli Bergamada bulunmuştur.

11. — No. 506: İmparator Valentinien II (?) nin heykeli.

Afrodisiasta bulunmuş ve M. S. IV. asrın sonlarına aittir.

12. — No. 4398: Aya Evdokyayı temsil eden Bizans ikonası.

İstanbulda Fenariisa Camiinde (Lips manastırı kilisesi) bulunmuş ve X. asıra ait çok enteresan bir eserdir. Şimdiye kadar bilinmeyen bir teknikte mermer üzerine renkli taşlar işlenerek vücuda getirilmiştir. Bu ikona bir çok yurt dışı sergilere gönderilmiştir.

13. — No. 3914: Hodigitria Meryemi Bizans ikonası.

İstanbulda Gülhane çivarında Mütarekede Fransızların yaptığı hafriyatta bulunmuştur. Mermer bir kabartma olup bu çeşit eserlerin en güzelidir. XI-XII. asırlara aittir.

14. — No. 1-4410: Tihe heykeli.

Prusias ad Hypiumda (Üskübi) de bulunmuş M. S. II. asra ait bir eserdir. İlâhe, çocuk Plutos'la birlikte temsil edilmiştir.

15. — No. 5311: İmparator Hadrianus'un tunç heykeli. Adanada bulunmuş güzel bir eser.

16. — No. 3: Tunç Herakles heykeli.

Epirde bulunmuştur. Hellenistik devre ait olan bu eserde kolunda mantosu ve elinde sopası olarak ve yürür vaziyette temsil olunmuştur.

İstanbul Arkeoloji Müzeleri Müdürlüğü idaresinde 1958 de şu müzeler bulunuyordu:

1. Klâsik Eserler müzesi (Yunan - Roma - Bizans - Latin).

2. Eski Şark Eserleri müzesi.

3. Mozaik müzesi (bk. Arasta sokağı kazısı)

4. Yedikule müzesi.

Yine 1958 de Arkeoloji müzeleri kadrosu şu elemanlardan meydana gelmişti:

Müdür: Rüstem Duyuran

Müdür muavini: Osman Sümer

Klâsik Eserler müzesi konservatörleri:

Nezih Fıratlı, Zekiye Başak, Lûtfi Tuğrul.

Eski Şark eserleri konservatörü: Osman Sümer.

Çivi yazılı tabletler koleksiyonu konservatörleri: Hatice Kızılay, Muazzez Çığ.

Meskûkât ve madalya koleksiyonu konservatörleri:

Nekriman Olcay, İbrahim Artuk, Cevriye Artuk. Kütüphane memuru: Lûtfi Tuğrul.

Fotoğraf Atölyesi şefi: Feyzullah

Tamir atölyesi: Reha Arıcan, Muzaffer Ertoran.

Kimya laboratuvarı: Nuredin Akbulut, Hadi Tamer.

Başkâtip: Bekir Şükrü Egeli.

Yabancı diller kâtibi: Münire Çorlu.

Ayrıca, bir miktar da idare elemanı mevcuttur.

Bibliyografya:

1. — G. Mendel: Catalogue des sculptures grecques, et byzantines. Cild: 1 sayfa IX-XXII İstanbul 1912.

2. — Resimli rehber, Yunan, Roma, Bizans heykeltıraş eserleri sayfa 2-10 İstanbul 1935.

3. — Hikmet Feridun Es: Hamdi Bey (Tanımadığımız meşhur). Akşam gazetesi 10 yazı; İstanbul 1946.

4. — E. Behnan Şapolyo: Müzeler tarihi. Sayfa: 32, 42, Remzi Kitabevi, İstanbul 1936.

5. — Abdülhak Şinasi: Bizde müzeciliğin başlangıçları. Ülkü. Cild: II sayı: 8 sayfa: 132-137 Ankara 1933.

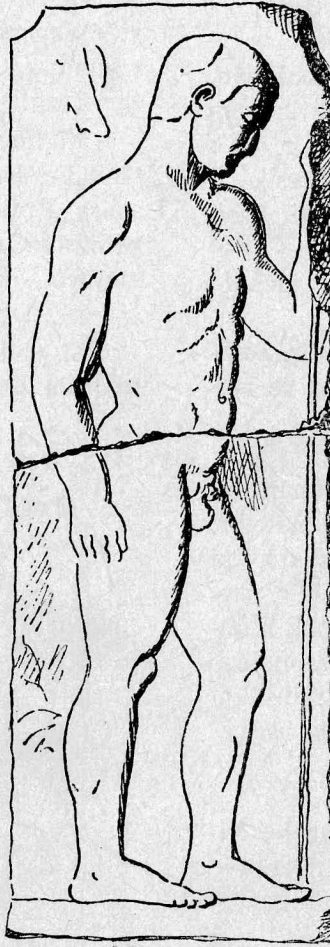
6. — Abdülhak Şinasi: Müzelelerimiz ve Hamdi Bey. I Ülkü. Cild: III sayı: 14 sayfa: 111-115 Ankara 1934.

7. — Abdülhak Şinasi: Müzelelerimiz ve Hamdi Bey. II Ülkü. Cild: III sayı: 16 sayfa 290-295 Ankara 1934.

8. — E. Behnan Şapolyo: Müzeciliğin tarihi. Ülkü cild: III sayı: 18 sayfa 428-434 Ankara 1934.

9. — Halil Edhem: (Birinci Türk Tarihi kongresi sayfa: 538-566 Ankara 1932.

Semavi Eyice

Bir Efebos'un mezar taşı
(Resim: Salih Sinan)